

ERDÉLYI MUZEUM

XIX. kötet.

1902.

IX. füzet.

Egy híres kurucz epigramma.

A magyar sohasem bízott az osztrák politika őszinteségében. Kifejezést ad ennek népdalaiban és közmondásaiban. Halhatatlan Zrinyink is gyakran ad helyet prózaműveiben e nem oktan bizalmatlankodásnak. Ugyanő költőileg is kifejezi, midőn ily szavakat ad a Szigetvárra küldött török követ szájába:

Bizol-é németben, te okos horvát bán,
Hogy hamar segítséget küld neked talán?
Ki nem ismerheti német barátságát,
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
De bár az úgy légyen, eljőjjön a német,
Rákháton tiúéktek hoz ő segítséget.

(Zrinyiász. VI. é. 29–31. v.)

Szintén ily óvatosan fejezi ki a Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról szerzett ének is a kétséges német jóakarásban vetett magyar bizodalmat:

Vesztett dolog hinni ott az reménységnek,
Hol csak az szóadást tartják elégségnek. (455. vszak.)

Sokkal nyiltabban, egész a megvetésig fokozódott keserőséggel gúnyolja ki az egykorú kurucz tábori dal a „nagy“ Leopold alatti udvari politikát, mely nemzetünket a csehek sorsára akarta juttatni:

Mindent ígér, de csak szorultában;
Semmit be nem vált, ha szabadjában.
Az németnek, ebhitűnek, fogadásában
Ne bízz többet, mint az ebnek ugatásában!
Pusztítani jött, nem segítségre,
Hogy elfoglalja országunk végre.
Álnoksággal nemzetünknek esküdt vesztére.
De az Isten rá fordítja még ő fejére!

Ne feledjük, hogy öt nemzedéknek keserű csalódása szólal meg a szilaj bosszú e fenyegető kitörésében. Mohács és I. Ferdinánd óta sokszor volt alkalma a magyarnak nemzete balsorsán okulni. Mindig nyugotra fordítván figyelmöket, a Habsburgok keveset törődtek a keleti részek érdekeivel. Az elgyengült töröknek bentartása kívánatosnak látszott; mert így a három részre oszlott s napról-napra fogyó magyarság mind gyöngébb gát lón népboldogító törekvéseik útjában. A jobb hazafiak fölismerték a végzetes helyzetet s előre látták a biztos pusztulást; de mitsem tehettek ellene. A legfőbbeknek adományokkal vagy olesó ezímekkel kötötte be a kormány szemét. Vagy mint a kurucz ének kesergő:

Az nagy uraknak mézes szókat bány
S hozzá hódulnak, mint bódult zsákmány.

Jól látták ezt költőink is: Gyöngyösi, Zrinyi és mások. Rimai a Balassi testvéreket elsírató versében ily megható hangon ad kifejezést honfűi bánatának:

Olvad, mert értéke nemzetemnek fogy s apad;
Becsület, szerenese rá csak gyengén sem akad.
A mihez kapna is,
Közi nagy volna is:
Előle más elragad.

Sok bú éri s gyötri végetlen reménységét,
Titkos óhajtással kesergő szegénységét.
S az inkább kinozza,
Hogy ölben hordozza
Halálos ellenségét.

Ily előzmények után nem csoda, hogy a kurucz mozgalmak idején, mikor eljött a régi ellenséggel való leszámolás óhajtott napja, népies költőink oly leplezetlen őszinteséggel fejezik ki több helyen a német iránt érzett gúnyt, megvetést és gyűlöletet. 1706-ban váratlanul félbeszakadván a megindult egyezkedés, a néphit szerint maga a fejedelem, Rákóczi Ferencz foglalta össze egy jellemző epigrammában a magyar nemzetnek a német hit iránt viseltető örök gyanúját. Ez epigramma az országszerte ismert, sőt a felvidéken, Zemplénben ma is dalolt (?) igazán tőrül metszett kurucz ének: Ne higyj, magyar, a németnek, Akármivel hitegetnek.

Méltó megfigyelnünk, hogy ez igénytelennek látszó, egyszerű versecske mindjárt legelején jambusi lendülettel indul s ily klasszikus ütemben emelkedik az első hat soron keresztül mindaddig, míg a költemény gúnyos előrésze, az epigrammának a hallgatót függőben, várakozásban tartó bevezetése be nem végződik. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy mily sűrűn következnek egymásra az alliteratiók a magán- és mássalhangzós szók elején, egészen a régi magyar verselés szabályainak megfelelően :

Ne bigyj, magyar, a németnek,
Akármivel hitegetnek ;¹
Mert ha ad is nagy levelet,
Mint a kerek köpönyeged
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája . . .²

A verselés, mint látjuk, a rím és ritmus egyaránt jó. Az ütemek, sőt a verslábak is elég szabályosak, csak a harmadik sorban téved egy daktilus a jambus mellé, mi a görög-latin versek példájára szabad volt a középkor prozodiájában.³ Érdekes már most, hogy a mindjárt ezekre következő két utolsó sorban, az epigramma fülánkos második részében, a vers menete hirtelen megváltozik, az enyelgőn gúnyoló jambus pattogó trokhaeusá alakul, hogy az epigramma csattanós keménységgel fejezhesse ki a lesújtó értelmet :

Nincsen abba' semmi virtus, —
Verje meg a Jézus Krisztus! . . .

Látni való, hogy nem közönséges tanult ember műve e hatásra számított költemény s ha valóban az 1706-diki újabb esalódás alkalmával Rákóczi Ferencztől eredt, akkor méltó párja Mátyás király híres epigrammjának, melyet némelyek szerint a házasodással boldogulni törekvő Ausztriára szerzett 1477 táján :

¹ A zempléni változatban : *Akármiként kecsegtetnek.*

² Zemplénben : *Milyen a hold karimája.*

³ *Nagy levelet* Baróti prozodiája szerint két pyrrhichiusnak is vehető. (Muta cum liquida.)

Bella gerant alii; tu felix Austria, nube!
 Namquae Mars alius, dat tibi regna Venus.¹

. . . Úgy vélem, a bemutatott kurucz epigramma elég találón fejezi ki a magyar nemzet történetének egy-két évszázados tanulságát s úgy vélem, a felsoroltakból eléggé meggyőződhetünk arról is, hogy még az oly igénytelennek látszó régi magyar költeményben is rejlik néha egy kis értelem és némi költői ügyesség, mely az utódok részéről az eddiginél nagyobb figyelmet és méltánylást érdemel.

¹ Tóth Béla a házasságkötő osztrák uralkodókban keresi e költemény szerzőjét. („A magyarság szálló igéi“ 24. l.) Alig bihető, hogy ők maguk dicsekedtek volna ilyen tárgyú verssel. Ugyancsak Tóth Béla ez epigramma párját hibásan közli. Mikor I. Napoleon elvette Ferencz császár leányát, a „Foelix Austria, nube“-t így fordították le Tóth szerint a magyar urak:

A mit veszett minap *kard annak* élével,
 Megnyerte Ausztria most a hüvelyével.

Az első sor helyesen csak így állhatott:

A mit veszett minap kardjának élével . . .

KANYARÓ FERENCZ.

Petőfi költészetének méltatása.

(Első közlemény.)

I.

Ötven esztendeje múlt, hogy Petőfi Sándor a segesvári csataterén hazájának szabadságáért meghalt, költői hírneve mellé megszerezvén a hősi halál dicsőségét.

A nagy költő és szabadsághős emlékének ünnepet szenteltek halála évében ország és világszerte. Mindenütt, a hova csak Petőfi életének valamelyes mozzanata fűződött, meggyújtották az emlékezet fáklyáját. Ámbátor Petőfiről beszélni, egyéniségét s alkotásait elemezni — ehhez nem kell alkalom: a Petőfi egyéniségének és költészetének megvitatása aktuális ma és aktuális leszen a tudományban mindenkoron.

És ha halála évében azok, a kik Petőfit szeretik — s a mívelt világon nincs senki, a ki ne szeretné — a szokottnál nagyobb érdeklődéssel fordultak is az ő csodás egyénisége felé, azért ez az érdeklődés más években is eleven, s minden évben gyarapítja a költőről földerített adatoknak az összeségét.

Ezen rendkívüli érdeklődésnek eredménye, hogy Petőfinek életét oly részletesen ismeri a világ, mint egyetlen más nagy emberét sem. Hiszen nemesak évről-évre, hanem hónapról-hónapra, sőt napról-napra, lépésről-lépésre követni bírjuk a földerített adatoknál fogva életének történetét. S Ferenczi Zoltán, ki Petőfi életét — tisztán az életét — három vaskos kötetben megírta, — három vaskos kötet egy 26 évig tartó emberéletről! — Ferenczi Zoltán művének előszavában kijelenti, hogy mindenképen óvakodott a részletezéstől, a mire a rendelkezésére álló adatoknál fogva bőven lett volna alkalma. S bizony akár még tíz olyan kötet kitelt volna a Petőfiről ismert adatokból. Hiszen évekig jelent meg nálunk folyóirat, mely tisztán

Petőfire vonatkozó adatokat közölt. S ma is alig múlik egy nap, hogy egyik-másik lapban ne olvashatnánk Petőfiről.

II.

Azonban elég különös, hogy míg a Petőfi életének földerítésén oly lankadhatatlan szorgalommal munkált a tudomány s az egész művelt világ; olyannyira, hogy a Petőfi-irodalom manapság már egész kis könyvtárt tesz ki: addig ebben a rengeteg Petőfi-irodalomban alig van egy-két tanulmány, mely a Petőfi költészetével foglalkoznék.

Petőfi egész költészetét elemező, filozófikus nézőpontból vizsgáló tanulmányunk úgy szólván csak kettő van. Mind a kettő kisebb terjedelmű s mind a kettő még az 50-es évekből való.

Az egyiket Salamon Ferencz írta, ki eleinte aesztetikai kérdésekkel foglalkozott, s csak később adta magát kizárólag a történettudomány művelésére; a másik Erdélyi Jánostól származik.

Salamon Ferencz tanulmánya főképp a Petőfi költeményeinek belső formáját fejtegeti mélyrehatóan; s a mi jellemzést Petőfi költészetéről egyik-másik kézikönyvben olvastunk, vagy a mit az iskolában tanultunk, az úgyszólván mind a Salamon Ferencz jeles tanulmányának kivonata volt. — Azonban ez a tanulmány nemesak e kiváló aesztetikust, hanem a későbbi Deák-párti politikust és történettudós Salamon Ferenczet is elárulja, ki a 48-as szabadságharcznak diplomáciai oldalát nem tudja helyeselni; s ezen felfogásból származhatott, hogy Salamon Ferencz Petőfinek csak magánvonatkozású költeményeit tudta méltatni; a többitől megtagadja a költői értéket.

Az Erdélyi János bírálata még szigorúbb, s az utókor véleménye még kevésbé adott igazat neki. Erdélyi Jánost pedig az a téves költői irány ragadta erre a szigorú ítéletre, mely a Petőfi költészetének utánzásából keletkezett nálunk a szabadságharc után, s a mely értéktelen szóköltészetet Erdélyi János kelmeiségnek nevezett.

Van azonfelül Gyulai Páluk egy kisebb tanulmánya *Petőfi hatásáról* (1854.) és egy nagyobb munkája Petőfi életéről és költészetéről, a mely főképp egy tekintetben becses: minő viszonyban áll Petőfi költészete az előtte való magyar költészethez? Egyébként a munka inkább ismertető jellemű, az egyes költeményekre tett értékes

biráló megjegyzésekkel. S hogy ez a munka valóban nem áll Gyulai egyéb, forma tekintetében klasszikus s irodalomtörténeti tudásunk előbbvitelére kiható műveinek a magaslatán, azt az is bizonyíthatja, hogy Gyulai Pál sohasem bocsátotta teljes nyilvánosságra; csak tanítványainak litografált kiadásában ismeretes.¹

Hasonlóképen ismertető jellemű az a munka, mely a jelen év folyamán Somogyi Gyula tollából megjelent „*Petőfi Sándor költészete*“ czímen, mely elfogadható csoportokra osztva ismerteti Petőfi költészetét, bíráló megjegyzéseket téve úgy az egész csoportra, mint az egyes azon körbe tartozó jelesebb költeményekre. Ujabban pedig *Ferenczi Zoltán* egy-két kisebb essay-je jó számba. Petőfinek egyik-másik költeményét különben sokan elemezték. Az „*Örült*“ ez. költeményének pl. egész kis irodalma van.

III.

De Petőfi egész költészetéről tiszta képet csak akkor fogunk nyerhetni, ha előbb külön-külön mindazon nézőpontokból vizsgálat alá vesszük költészetét, melyek a költői művek megítélésénél irányadók. Külön-külön kell azonfelül Petőfi költészetének egyes gondolatköreit a korban és az egyénben végbemenő evolúzió szerint, továbbá saját irodalmunknak és más irodalmaknak hasonló irányú termékeivel egybevetve tanulmányoznunk. S csak majd ha ilyen fajtájú tanulmányok fognak rendelkezésre állani Petőfi költészetéről, akkor fejtheti meg egy kiváló gondolkodó Petőfi egész lelkének megnyilatkozását; az egész költészetéről való teljes és állandóbb fenmaradásra jogot tartó vélemény csak akkor alakulhat ki.

Ilyen Petőfi egész költészetének megítéléséhez alapot szolgáltató tanulmány eddigelé azonban még igen kevés van. Ezek között azonban teljes elismeréssel kell fölemlítenem kettőt. Az egyiket a magyar irodalomtörténetnek régi nagy érdemű munkása, Imre Sándor írta, ki „*Petőfi és némely külföldi költő*“ ez. egész kötetet kitevő tanulmányában Petőfinek egyéniségét és költészetét a 19. századnak Petőfihez rokon idegen nagy költőivel veti össze. A másik Lenkei Henriktől való, ki „*Petőfi és a természet*“ ez. művében Petőfinek leíró költészetét tárgyalja.

¹ Kiadta legelőször (1877/78-ban) Szádeczky Lajos s azóta mások.

Van azonfelül még két kisebb igényű tanulmány, mely Petőfi költészetének egy-egy vonását világítja meg. A fiatalon elhalt nagy tehetségű Dömötör Jánosé, ki Petőfi családi költeményeiről írt igen tartalmas kis esszayt; a másik e sorok írójától ered.

Mindezek után nem szükséges kijelentenem, hogy az én, Petőfi költészetének egészéről való fejtegetésem is csak kezdetleges kísérletnek tekintendő, mely sem teljesnek, sem változhatatlan álláspontnak nem akar tartatni.

IV.

S hogy mindamellettt ezen nagy feladatra vállalkozom, teszem ezt azért, mert véleményem szerint azon érdeklődésnek, mely eddig Petőfi egyénisége iránt világszerte uralkodott, s a nagy költő legaprólékosabb életadatainak földerítésében nyilatkozott, — ennek az érdeklődésnek mostan oda kell irányúlnia, hogy a Petőfi költészetének legközelebbi és legtávolabbi rugóit, hatásának legmélyebb okait kifejtsse.

S az a hitem, hogy a mint a Petőfi életadainak földerítése nemcsak a szakemberek munkája volt, hanem az egész érdeklődő mívelt világ hozzájárult: hasonlóképen költészetének mélyebb elemzésében is részt fognak venni a nem szakemberek is.

És erős meggyőződésem, hogy a Petőfi költészetének mélyreható tanulmányozása olyan esztetikai, lélektani, néprajzi és kortörténeti tanulságokat fog szorgáltatni, minőket eddig csak egy Homerosnak és Shakesperenek a költői művei nyújtottak.

A 19. századot, nevezetesen első felét, még helyesebben a 18. század második felét s a 19. század első felét mind művészeti, mind tudományos, mind társadalmi alkotásai miatt bizonyára a legtartalmasabb századok egyikének fogja nevezni a történelem.

S a mi épen a művészetet, még közelebb a költészetet nézi, be kell ismerni, hogy ha az éposz és dráma terén a jelen század az előbbi századoknak alkotásaival fölértő műveket nem is termelt, — be kell ismerni, hogy a lírában minden előző század alkotásait fölülmulta úgy mennyiség, mint minőség tekintetében. Lamartine, Hugó Viktor, Beranger, Delavignet Kázmér, Burns, Byron, Tennyson, Longfellov az angoloknál, Goethe, Lenau, Schiller, Heine a németeknél, Leopardi az olaszoknál, Puskin, Turgenyew az oroszoknál,

Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi nálunk úgy az érzések és gondolatok mélységére, mint sokféleségére, a színeknek változatosságára nézve minden előzőjüknél nagyobbak, akár az ó, akár az újkori népek irodalmait vizsgáljuk.

A lírai költészet kánonjainak megállapításában bizonyára a 19. század költőinek alkotásai fognak főszerepet játszani. S erős hitem, hogy a mint Homeros műveit az eposz, Shakespere alkotásait a dráma törvényeinek megállapításában vette mintául a tudomány, úgy fognak egykor mintául szerepelni a mi Petőfinknek alkotásai a lírai költészet kánonjaiban. Egy újabb német világirodalomtörténeti könyv máris a mint Homerost „*az epikus*“-nak nevezi, hasonlóképen Petőfinek „*a lírikus*“ címet adja.

V.

Mindezek után pedig a Petőfi költői egyénisége előállításának és költészete páratlan hatásának okait akarván felderíteni — mivel akkor értünk meg valamit, ha okviszonyba tudjuk helyezni, — mindenekelőtt azon okokat kell keresnünk, melyek a mult század második s a jelen század első felének nagy alkotásait létrehozták, s a mely okok különösen a lírai alkotásokban nagy eredményekkel jártak.

A szellemi alkotások lelki erők közrehatásának lévén eredményei, kénytelen vagyok egy-két lélektani törvényre utalni; nevezetesen a képzelő tehetségről, a fantáziának az értelmi tevékenységben való jelentőségéről és általában működéséről egyetmást mondani.

Az újjabkori lélektan a fantáziának nagyobb szerepet tulajdonít az értelmi tevékenységben, mint a régi, mely a fantázia működését különmemű tüneményeknek az összekapcsolásában: sfinxek, faunok, szatirok, kentaurok stb. alkotásában látta főképen. Az újjabkori lélektan a fantázia működését sokkal fontosabbnak itéli, s általában a tünemények jelentésének felderítésébe helyezi. Következéleg ott, a hol értelmi tevékenységről van szó, a fantázia működését is mindenütt föltaláljuk. Tudományos téren új elméleteknek, hipotéziseknek felállításában, erkölesi téren új életezélőknek kitűzésében, művészeti téren új harmonikus műveknek alkotásában nyilvánul. Azért fantáziát tulajdonítunk a tudósoknak, vallás alapítók-nak, államférfiaknak, költőknek, művészeknek egyaránt. S joggal

mondotta Voltaire, hogy Archimedesnek volt annyi fantáziája, mint Homerosnak. Newton fantáziájával fogta át azt a viszonyt, mely az alma földre esése és a bolygóknak mozgása között van. Széchenyi István, midőn fantáziája segítségével előre látta egész tisztán már 1844-ben a négy évvel utóbb beálló eseményeket, oly értelmi tevékenységet tanusított, mint senki sem kortársai közül.

A fantázia működését tehát a tünetnyek jelentésének, legtitkosabb rugóknak földerítésében kell látnunk. S az a kérdés, vajjon lelkünknek azon tehetsége, melyet fantáziának nevezünk, egyformán avagy különböző mértékben működik-e az egyes ember egyes életszakaszaiban, s esetleg magának az emberiségnek egyes életszakaszaiban, az egyes történelmi korszakokban.

Az első kérdésre: vajjon valamely embernek egyes életkoraiban különböző tevékenységet fej-e ki a fantázia, rövid megfontolás után igennel felelhetünk. A fantázia tevékenysége u. i. a tünetnyek jelentésének földerítésében, ok- és célviszonyának megértésében állván, természetes, hogy gyermek- és ifjúkorunkban, a mikor még a legkevesebb tünetnynek a jelentését, értelmét ismerjük, a mikor tehát a legtöbb tünetnynek a jelentését kell földerítenünk: természetes, hogy a gyermek- és ifjúkorban a fantázia sokkal intenzívebben működik.

De ezek után azt is beláthatjuk, hogy a fantázia az emberiségnek egyik korszakában is intenzívebben működik, mint a másokban. Nevezetesen az olyan korszakokban fog erősen működni az emberek fantáziája, a mikor az emberiség a tünetnyekről való régi felfogásait — különböző lelki okok következtében — kénytelen megváltoztatni; a mikor tehát a dolgoknak új értelmet, új jelentést kölcsönzünk, mi csak a fantázia segítségével esik, a mint a fantázia segítségével fogjuk fel gyermekkorunkban a körülöttünk tapasztalt tünetnyeknek az értelmét is.

Tehát az új eszmék, új felfogások korszakában működik erősebben az emberek fantáziája; s az emberiség életét épen a mozgó új eszméáramlatok szerint szoktuk korszakokra osztani. S a fantáziának az ilyen új eszméáramlatok korszakában való intenzív tevékenységéből érthető meg, miért alkot nagyot, eredetit az ilyen korszak tudományban, művészetben és társadalmi téren egyaránt.

VI.

Nagyobb fordulón pedig az emberiség sohasem ment át, mint a múlt század második felében, azoknak az eszméknek az elterjedésével, azoknak az új felfogásoknak a lélekben való meggyökeresedésével, a mely eszmék a nagy francia forradalmat születték. Ezek az eszmék két évezredes felfogást irtanak ki, a tüneményeknek két évezred óta világszerte vallott értelmét változtatják meg, midőn a dolgok értelmét nem a teologia álláspontjáról, hanem a szabad ész világánál akarják megfejteni. Ezek az eszmék két évezred óta kialakult és megkövesedett osztályzatokat tördelnek szét.

Elgondolható, minő emóciókat idéztek elő ezen eszmék a lélekben; elgondolható, mennyire foglalkoztatták a fantáziát, mikor a tüneményeknek kétezer év óta vallott jelentése helyébe új jelentést vettek föl.

Ebből érthető meg azon gazdag tudományos és költői irodalomnak előállása a múlt század végén minden európai műveltségű államban. S ebből érthető meg, hogy Németországban ezen eszmék hatásának idejével egybeesvén a német egység érzetének a fölébredése, ott az irodalom ezen időben éri el kulminációját egy Lessing, Schiller, Goethe stb. alkotásaiban.

S hogy ezen új eszmeáramlat, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméje, a költészetben épen a líra terén eredményezett bámulatos tüneményeket, azt könnyen megérthetjük, ha meggondoljuk, hogy ez az eszmeáramlat az emberi egyéniséget, az egyedi öntudatot teszi meg a dolgok középpontjának. Ezen kor eszmeáramlata olyan magas polezra helyezi az emberi egyéniség értékét, a minőről a görög római világban szó sem lehet, a minőről csak a kereszténység alaptanaiban van sejtetem, a minthogy ezen egész eszmeáramlatnak gyökere a krisztusi tanokban keresendő.

S ez a korszak, mely az egyéniség értékét ilyen magas polezra helyezi, melyben Kant Imanuel filozófiai rendszere keletkezik, a mely ezt a világot nem realisan létezőnek vallja, csak az emberi lélek kivetítésének, az öntudat alkotta hallási, látási, tapintási, szaglási és ízlési képzetek összességének csak természetes, hogy az ilyen korszak a költészetben azon műfajnak, a lírának erős föllendülését fogja eredményezni, melyben a költő a saját egyéni lelkének a tartalmával lép elénk.

Ime, a múlt száz második s a jelen száz első felében keletkezett nagy alkotásoknak magyarázata, s ime a magyarázata ezen korszak költői irodalmában a nagy lírai költők előállításának, a mire fejtegetésem elején czéloztam!

VII.

Hogy állunk már mostan mi, magyar nemzetül, ezen átalakulással szemben?

Megadja rá a feleletet a magyar tudományosságunk egyik kitünősége, Concha Győző, „*A 90-es évek reformeszméi és előzményeik*“ cz. igen tanulságos munkájában.

A magyar nemzet — úgymond — átaluszsza a 18. száz felvilágosodásának nagy fordulóját.

Azt hiszem azonban, hogy Concha Győző kiváló jogtudósunk nem ítél egészen tárgyilagosan, midőn ezen nagy és egyetemes eszmeáramlatból való hiányozásunkat, az európai nemzetek haladásával szemben való hátramaradásunkat tisztán a nemesség szűkeblűségének, a magyar arisztokrácia és főpapság durva és nyers önzésének tulajdonítja.

Az ok mélyebben rejlik. A magyar nemzet Sz. István óta az európai nemzeteket mozgó eszmeáramlatok elől sohasem zárkozott el. Az európai nagy eszmék ha nem is születtek, de mindig termékeny talajra találtak a magyar földben. Sőt pl. a francia felvilágosodás előtt lezajlott nagy eszmeáramlatban, a vallásreformációban a mind merészebb és merészebb újítást fogadtuk el; s magyar földön született meg a legradikálisabban reformált keresztény vallás, a szombatosság v. judeizmus.

Azonban a török hódoltság után a német uralom alatt a 18. század első felében annyira elerőtlenedett, önmagáról annyira megfeledkezett, s a német uralom kihasználó politikája miatt a mívelt nyugattól annyira elrekesztetett a nemzet, hogy a többi európai nemzetekkel való versenyfutásra képtelenné vált.

Nem mondhatni ugyan, hogy a nemzet egyes kiválóbb fiai tudomással ne bírnának az európai változásokról, s hogy azon átalakulásokat nálunk is szükségesnek ne ítélnék. Hiszen kiváló magyar elmék s első helyen Batthyány Alajos gróf, azután Szaecsvay, Laczkovics János, Berzeviczy Gergely, Hajnóczy József, Benkő

Sámuel, Martinovics Ignác s mások fejtegetik magyar és latin nyelven a kor eszméit; s a francia felvilágosodás reformeszméit sürgető és az ezek ellen küzdő röpiratok száma — Concha Győző és Fraknoi Vilmos számítása szerint — meghaladja a 300-at. S a francia illuminációnak minden eszméje föltalálható ezen munkákban. Sürgetik a nemesi előjogok eltörlését, a papi vagyonsaecularisatióját, a vallás egyenlőséget, a zsidó- és nőemancipációt, a pozitív kereszténységet, a szabad sajtót, a republikanus kormányformát, az egyenlőséget — egész a communismusig.

Azonban mégis ezek az eszmék üvegházi növényekként tünnek föl azokban a könyvekben jobbadán, melyeket a nemzet szükségleteihez, viszonyaihoz alkalmazni maguk a reformok indítványozói is kevésbé tudnak; s ha nem is kiesinyelhetjük azoknak a munkáknak az értékét, melyekből — saját bevallásuk szerint — egy Eötvös, Szalay, Csengery merítették később politikai ismereteiket: mégis ezek az eszmék a nemzet köztudalmába át nem mentek, s a nemzeti közfelfogás megnyilatkozásaként nem tekinthetők; a minthogy az ezen eszmék körül folytatott vitatkozásból a nemzet szemében nem a reformeszmék hirdetői diadalmaskodnak, hanem az ezen eszmék ellen közép-kori felfogással küzdő Szeicz Leó, egri szervita barát kerül ki győztesen.

S valóban azok az írók, kikre a nemzet abban az időben hallgatott, ezen eszméktől jórészt idegenek. Maga Bessenyei, ki ezen eszméket ismerte, s mindenben Voltaire tanítványa, megérteni és kellőleg méltatni őket nem tudta; a jobbagyságot pl. szükségesnek mondja föntartani; jobbagyság nélkül nem tudja elképzelni az emberi társadalmat. Dugonics András, Martinovicsban csak hiú és tanulatlan, stréber exbarátot lát; s bizony a nemzet sem tekintette Martinovicsot és társait nemzeti martíroknak.

VIII.

A felvilágosodás eszméit — mint tudjuk — a napoleoni háborúk után Európaszerte beállott abszolútizmus elnyomta. Nálunk ez igen könnyű szerrel ment. A nemzet véérébe azok az eszmék át nem mentek. A nemzet ez időbeli költői s a nemzeti közfelfogás kifejezői: Gvadányi, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi a legmerevebb konzervatívizmus képviselői.

Azonban mikor ezen eszmék a jelen század 30-as éveiben újra életre keltek, megtoldva még egy nagy eszmével, a nemzetiség

eszméjével, akkor ezen eszmék: a felvilágosodásnak, liberalizmusnak, szabadságnak, egyenlőségnek és nemzetiségnek nagy eszméi a magyar nemzetet is szívében találták. És épen emiatt az eszmeáramlatnak a melegében sarjadzott föl a magyar szellemnek leggazdagabb termés-kora, irodalmunknak aranykora. Ennek az eszmeáramlatnak hevében és kultuszában nőttek nemzeti s részben európai nagyságokká: Széchenyi, Deák, Kossuth államférfiaink, Katona, Kisfaludy K., Vörösmarty, Petőfi, Arany, Eötvös, Kemény költőink, Horváth Mihály, Szalay László, Erdélyi János tudósaink stb. stb.

Azon eszmeáramlatok közül, melyek ezer év óta az európai társadalmakat mozgatták, egyik sem érintett bennünket olyan mélyrehatóan, mint az, mely a 19. század első felét lázban tartotta. Ezen eszmék ezer éves nemzeti létünknek az alapját, bázisát: az ezer éves rendi alkotmányt változtatták meg gyökerében. Ezért idézték elő a legnagyobb rázkódást a magyar nemzeti lélemben, s azért szólaltak meg amaz eszmék a legtisztább lelkesedéssel a magyar lanton: Petőfinek világhírű lantján s Kossuthnak ragyogó ékesszólásában.

S azután míg ezek az eszmék a többi nagy európai államokban a 19. század első felében már mintegy másod virágzásként jelentkeznek, addig nálunk az első virágzás üdeségével, bűbájával kelnek ki. Ez adja meg a magyarzatát, miért foglalkoztatják a 19. század első felének mozgató eszméi legerősebben a magyar lelket s miért fejezik ki legtisztább lelkesedéssel a 19. század első felének törekvéseit a magyar föld szülöttei.

Az új szellem a nemzetiség eszméjének fakadásával jelentkezik. A 20-as és 30-as évek vezető államférfiak és költői: Felsőbüki Nagy Pál, Vörösmarty, Czuczor, Bajza, Garay, Kisfaludy Károly Magyarországnak faji megerősödését áhitozzák.

De már Kölesey és Deák országgyűlési beszédeiben, s Széchenyi korszakos politikai műveiben a felvilágosodás összes reformeszméi megszólalnak tiszta felfogásban, nemzeti viszonyainkra vonatkoztatva. S már Vörösmarty „*Gondolatok a könyvtárban*“ ez. remek bölcselmi költeménye nemcsak a nemzeti szabadságot, hanem az általános emberi szabadságot hirdeti, s ez eszmék beteljesedésétől várja a nemzet fölvirágzását, s az ezen eszmékért küzdő életet hirdeti áldásosnak, melyről elmondhatjuk, hogy „jó mulatság, férfimunka volt.“ S a 40-es évek iróinál: Kuthynál, Vajda Péternél,

Czakónál, Kossuthnál, Szalaynál, Eötvösnél ezek az eszmék mindennapi imádsággá lesznek.

IX.

És ekkor, ezen eszmék legdúsabb tenyészésének az idején, a 40-es évek elején tűnik föl a magyar költészetben egy ifjú ízmos tehetség, kinek a köznapin fölülelemkedő tehetségét mindenki vallotta hat éves korától fogva, midőn a náluk vendégségen volt katolikus papokra azt a nem gyermeki észjárásra valló megjegyzést tette:

Mily különös, ezek az emberek mindenkinek adnak feleséget, csak maguknak nem.

Rendkívüli egyéniségének s fényes jövőjének pedig mindennek fölött erős tudatában volt önnönmaga. Kifejezést ad ennek nem egyszer diákkorából fönmaradt leveleiben; s midőn színész társai az ismeretlenség homályában élő ifjúnak ezen tulságos önérzetére tettek gúnyos megjegyzést és a nagy férfiak szobroeskáival telt kosárra mutatva, oda szóltak hozzá:

— Nézd, Sándor, ott van már a te borzos fejed is. — Petőfi komolyan, jósszerűen vágott vissza:

— Meglássátok, olyan szobrot emelnek még nekem, hogy mindnyájan leveszíték előtte a kalapotokat.

Ez a saját tehetségének rendkívüli voltát érző s dús tapasztalatokkal megrakott ifjú, Petőfi Sándor tűnik föl a 40-es évek elején a magyar irodalomban. Kereste eddig, s keresi még mindig a lelkében háborgó tehetségnek a működési kört, s a magyar társadalmi életben fellobbanó felvilágosodási eszmék, melyek eddig csak homályosan munkáltak lelkében, mostan olyan izzásba hozzák fantáziáját, hogy ennek vakító fénye elárasztja úgy a saját egyéniségét, mint homályba borít minden más világitó fáklyát.

Születése és eddigi életének körülményei egyaránt közbejártszanak, hogy a felvilágosodásnak s a legszélsőbb demokratikus eszméknek legyen tántoríthatatlan híve, melyekkel különben is telítve volt a levegő.

A nép fia volt, a nép között folyt le eddigi élete, s összes emlékei hozzá kötötték a magyar néphez. Hihetetlen szenvedései — melyek közepette csak lobogó idealizmusa s jövőjének dicsőség-

ben való megingathatatlan hite menthette meg, úgy az elzüléstől, mint a kesernyés, beteges hangulattól — önkénytelenül is az elnyomottak, a szenvedők szószólójává tették. A szenvedést és szegénységet mondja egyik nyilatkozatában, az igazi erős jellem egyedüli jó dajkájának és nevelőjének.

A fennálló rend miatt szenvedett, csapásai korán meggyökeresítették lelkében minden az egyéni akarat szabad nyilvánulását gátló korlátnak, előjognak, szervilizmusnak a gyűlöletét.

S mindezekhez gazdag tapasztalatai, melyek komoly tanulmánnyal párosultak, képessé tették kora mozgató eszméinek gondolkodó férfiúhoz illő tiszta felfogására, a nélkül, hogy lelke ifjúságának harmata kiszáradt volna. Egy férfinak tiszta ismeretekkel alkotott szigoruan elvi állásponja nyilatkozik meg egyéniségében, párosítva az ifjú lélek lobogásával, az eszményeibe vetett megingathatatlan, romlatlan, naiv hittel.

X.

Kora mozgató eszméitől izzásba jött lelke, mindent ez eszmék világitásában fog fel a 40-es évektől fogva. Se szeri, se száma ezen eszméket lehelő költeményeinek. A világ összes tüneményeit ezen eszmékkel hozza vonatkozásba. Az élettelen és élő világban: az égi testek pályájában, a csárda romjaiban, az állatok életében, az alföldi róna képeiben, s mindenütt a szabadság lángbetűit olvassa.

Lelkét az elnyomott nép életének mozzanatai ragadják meg legerősebben. Már egyik legrégebb s legkiválóbb költeményében, melynek szépségeit eddig kevésbé méltányolták, — a „Farkaskaland“-ban szembeállítja az egyszerű nép ártatlanságát az úri osztály romlottságával. Már a 40-es évek elejéről való költeményeiben is kifejezést nyer többször az előjogokkal bíró nemesség iránt való gyűlölete. S ha ilyen irányú költeményt költői pályájának kezdetén kevesebbet írt is, ebből nem szabad többet magyaráznunk, mint azt, hogy a politikai napi kérdésekkel ekkor még kevésbé foglalkozott; de a kor eszméi munkáltak lelkében, s hogy egész tendenciózus voltukban csak később fejezte ki őket, annak okát a korabeli sajtóviszonyokban is kell keresnünk.

Költői pályájának második felében, 1846-tól fogva Petőfi belemerül a politikai élet mozgalmaiba, s költészete a magyar poli-

tikai élet hullámozásának is hű tükre. A legmerevebb politikai pártállás nyilatkozik meg költészetében. Izgat a nemzeti és demokratikus törekvések megvalósítása, s a régi rend megdöntése érdekében. A történelmi és mindennapi élet tüneményeiből is azok ragadják meg figyelmét, melyek a szabadság és zsarnokság, a jobbágyság és az úri osztály között való igazságtalan és jogtalan különbséget példázzák. Eszméit határozottan körvonalozza a nagy francia forradalom tanúlmányozásának hatása alatt a szociál-demokratikus köz-társaság elvének alapján.

S a kor törekvései, melyek Petőfi lelkét annyira magukkal ragadták s fantáziáját olyan erős izzásba hozták, nem csupán politikai hangulatú költeményeiben nyerne kifejezést, hanem minden költeményén nyomot hagynak, egész költészetének előadására átalakítható hatással vannak, s ezen a réven is Petőfi költészete forduló pontot jelez költészetünkben.

A kor eszméi, mint már említettem, az egyéniség értékét, jogát, tiszteletét vallják. S az egyéniség értékének a tudatából merészel Petőfi olyan őszinteséggel megjelenni költeményeiben, mint sem előtte, sem utána senki. Míg kora eszméinek tiszta felfogására nem jut, ifjúkori költeményeiben, egész 1843-ig Petőfi is Vörösmarty utánzóinak mesterkél, túlfinomított, affektált hangján szól; de most a legközvetlenebb őszinteséggel tárja elénk lelkének tartalmát és sohasem mást.

S nincs is oka esinált hangulatokat énekelni, mert ihlete kiapadhatatlan, mivel izzásba lévő fantáziája folyton új meg új gondolatokkal és érzésekkel telíti meg lelkét.

Egész valóját, szegénységét, nyomorát, hányt-vetett életét, minden örömét és bűjút elénk tárja leplezetlenül. S mivel lelke tiszta, szíve ártatlan, esze egészséges, költészetéből hiányzik a léhaság, ledérség, trágárság, alantas, undok, groteszk, megkülönböztetőleg korának rokon szellemű nagy költőitől, Burns Róberttől, Hugó Viktortól, Berangertől, főleg pedig Heinetől, kinél — Imre Sándor találó megjegyzése szerint — jóillatú és dögleletes egy gőz körbe van keverve. Petőfi fiatalabb, de komolyabb, nemesebb, őszintébb, igazabb mindannyinál, mint komolyabb nemzete is.

De a mint Petőfi az ifjú közönséges és alantos társaságok között nem veszítette el szívének romlatlanságát, lelkének nemesség-

gét, ép úgy nem lett a kiállott szenvedések következtében búskomorra, mint nagy olasz kor- és költő-társa, Leopardi, ki leverten lelkesít. Petőfi nem veszítette el élet- és emberszeretetét.

Költészetének közetlen őszinteségével, érzéseinek mindig igaz voltával a népköltészetre emlékeztet, melynek — mint Erdélyi János fejtegeti, — legfőbb jellemvonása az igazság, mivel a nép nem azért énekel, hogy másokat meghasson, hanem mert ő van meghatva.

XI.

Az őszinteségen és az igazságon kívül, még valami kapcsolja Petőfi költészetét a népköltészethez, a mi különben az előbbiből következik: az egyszerűség és természetesség.

Öntudatosan tartotta magát ehhez. Egyszerűen és természetesen, azaz híven adta elő érzéseit, úgy a mint támadtak s lelkében lefolytak.

Az érzelmek és gondolatok pedig nem úgy pattannak ki lelkünkől, mint Minerva a Jupiter fejéből. Megvan azoknak a rendes fejlődési folyamatuk előző és következő árnyalatokkal, s ezekből természetesen kibontakozó újabb csoportokkal. S míg a szóoknak és bölcselőnek, hogy meggyőzzön, eszméit és gondolatait azon mellékkörülményekkel együtt kell elmondania, melyeken eszméi és gondolatai fölépültek: addig a költőnek — hogy megindítson — érzéseivel és eszméivel együtt azon módozatokat is el kell mondanania, a mint lelkében támadtak. Ez adja meg költeményeinek az élénkséget és tökéletes kerekdedséget, az u. n. benső formát, mely két tulajdon a lírai költemények hatásának főfeltétele.

Hogy milyen utólréhetetlen nagy mester ebben Petőfi, elég lesz „A hazáról“ cz. költeményére hivatkozom. E költeményben egész közetlenséggel rajzolódik elénk, hogy a költő borongós hangulata, melyben a hazafias érzés a főelem, a képzettársulásoknak és külső tüneteknek hatása alatt miképen érzékíti meg nemzetének őseit, kikhez dicsőítő himnusokat zeng; majd a nemzetnek mai nyomorán elégiát ír s könnyeket hullat, melyek megenyhítik fájdalmát, s épen ezért a remény megnyugtató pirkadásának sejtetésével zárja be az egész érzelemláncolatot. Mennyi különféle érzés fejklik itt ki egymásból természetesen! S az egyes gondolatok és érzelmek között való árnyalatok alatt — mint a már sistergő ágyu

elsülését — lekötött érdeklődéssel várjuk, hova fog a költő hangulata fejlődni; s mikor kipattan a forró érzet és gondolat, bennünket is szíven talál és magával ragad.

Vegyük hozzá még, hogy az ilyen módon keletkezett érzelm-láncolat harmonikusabbá tételéhez hozzájárul még egy mozzanat, mely a költő eljárását a festőtől és szobrásztól megkülönbözteti. A költő az érzéseknek és tüneményeknek csak a lelkében maradt s fantázia kohójában egybeolvasztott emlékeit tárja elének. De a tulajdonképeni érzések, az elsődleges benyomások s a tünemények, melyek érzéseit lelkében felidézték, nincsenek előtte, mikor költeményt mond. A költő előtt nem áll ott a csárda, mikor leírja; ellenben a képíró, a minta után fest; alkotása jobban hozzá tapad a tárgyhöz; kevesebbet ad alkotásához a saját lelkéből.

S nem csupán a leíró költeményeknél jár el így a költő, hanem a tisztán líraiaknál is. Itt nem az eredeti érzéseket mondja el, hanem csak az érzéseknek az emlékeit.

S nagy különbség van e tekintetben a régibb és újabb lírikusok között.

A lélektan tanítása szerint u. i. a nyelvvel érzéseket nem lehet kifejezni, csak fogalmakat. S míg az előző századok lírikusai valóban fogalmakká alakított érzéseket zengenek költeményeikben, mi mindig bizonyos mesterkéltséget, természetellenességet szűl, s a közetlenség hatásának rovására esik: addig Burns, Heine, Beranger, Leopardi, de mindenek fölött Petőfi sokkal természetesebben jár el. Nem fogalmakká alakított érzéseket zen, hanem részint azon tüneményeket festi, melyek az érzések okozói lelkében, részint azon lelki tüneteket írja le, melyeket az érzések tartama alatt magán észlel. A költő ilyenformán mintegy eljátsza előttünk lelki állapottait, melyeket mi is átélünk.

S az elvont fogalmakká alakított érzések egyhangú és fárasztó áradata helyett mozgalmas és érdekes történeteket, megkapó helyzeteket nyerünk, melyek megindítják képzelődésünket, s mi bennünk is ugyanazon érzéseket keltik föl, melyek a költő lelkében munkáltak. S a művésznak épen az a feladata, hogy a mi képzelődésünknek munkát adjon, nem pedig, hogy a saját képzelőnének játékát bemutassa.

S az újabb lírikusoknak, főképp Petőfinak ezen ismerttettem eljárása teljeseen föltalálható a népköltészetben is. Ismeretes vonása

főképen a magyar népköltészetnek, hogy ha fájdalmat, bánatot akar kifejezni a magyar nóta, nem találunk benne örökös jajveszéklést és siránkozást; viszont az öröm és vigalom megérzékítése nem esupán ujjongásból áll benne. Hanem az érzés hangulatát hordozó érdekes történeteket, megkapó helyzeteket találunk a nép dalaiban. A magyar nótában a merre a szerelmében csalódott legény jár, még a fák is sírnak, gyenge ágaikról a levelek hullnak; a falu rosszát — kinek apja, anyja jó ember volt — minden kutya megugatja messziről; a szegény árvának volt édes anyja is, ki keservesen nevelte, éjszaka font, nappal mosott érte; a bűnbe esett ember elbujdosnék messzire, de bárhova jut, ha az utczán végig megyen, újjal mutat reá minden gyerek. Mennyi érzés, mennyi fájdalom, bánat, önvád van itt kifejezve, pedig fájdalomról, érzésről szó sincs, csak történeteket, helyzeteket kapunk, melyek mi bennünk is azon érzéseket ébresztik föl, a melyek annak lelkét előntötték, kinek ajkán a nóta elhangzott.

Petőfi a lírai költés ezen ismertetem művészies eljárásában is utólréhetetlen mester, nemesak nálunk, de akár a külföldi irodalmat tekintjük is. Nincs költő, a ki a maga életének eseményeit, s a maga körül tapasztalt tüneményeket annyira be tudta volna olvasztani lirájába, mint ő. Egész pontossággal és részletességgel meg lehet írni az életrajzát lirája után; jól mondja, hogy tükör az ő lantja, melyből reá néz egész élete. S ennek lirájából megismerhető életnek egyetlen mozzanata sem érdektelen, mert nem önmagáért van elmondva, hanem az érzés hordozójaként; minden mozzanatot, mely a költő életéből költészetében megjelenik, az érzésnek jóleső melege hat át, s a kiapadhatatlan fantáziának fénye aranyoz be.

Ezek a gyorsan váltakozó jelenetek teszik a nyelv és verselés népiességén kívül helyzetdalaít annyira hasonlókká a magyar népdalokhoz. Ez a rendkívüli mozgalmasság lirájában okozza, hogy költeményei századszor olvasva sem untatók. Gyönyörködtetnek bennünket azok a változatos jelenetek, melyekben a költő lelkiállapottai játszódznak le előttünk.

Abban is a drámai költészettel való rokonságot tüntet föl a Petőfi lirája, hogy még a multban való érzéseit is megjeleníti, mint a dráma az eseményeket. Még megholt kedveséről, Csapó Etelkáról való dalai is ilyen megjelenített s előttünk eljátszott lelkiállapotokat

tárnak föl. Gyermekkori emlékeit pedig, hogy mennyi egyszerűséggel és művészettel varázsolja át a jelenbe „Szülőföldemen“ ez. költeményében, bőven fejtegeti — alig bírván fölragyni dicséretével — Salamon Ferencz említettem tanulmányában. Méltó párja ennek „A gólya“ ez. lírai rajz. Rendkívüli balladai rövidséggel élénkülnek meg úgy itt, mint egyéb költeményeiben az érzelmeket hordozó és kifejező történetek.

S a színek, jelenetek, életviszonyok, körülmények és természeti képek futó váltakozásai — mind az érzelmeik kifejezésének érdekében — olyan élénkséget, drámaiságot és hatást kölcsönöznek Petőfi lírájának, hogy páratlanul áll a világirodalomban.

S nem kell hinnünk, hogy Petőfi s az újabb lírikusok ezt a balladás előadást a lírában a népköltészettől tanulták, bár attól is vettek hatást, az is ösztönözhetette őket erre az eljárásra. De megtanította őket erre első sorban a korszak szelleme, mely az egyéniségnek a kultuszát hirdette. Ez bátorította fel őket a saját egyéni élményeikből venni a keretet (milieut) érzéseik és gondolataik kifejezéséhez olyan mértékben, mely eladdig páratlan volt. Petőfinek egykorú kritikussai, kik a kor szellemét felfogni nem tudták, s a régi minták után ítélkeztek, meg is rótták Petőfit untig, hogy minden csekélységet elmond költeményeiben, a mi magára vonatkoznék; közönségesnek, alantásnak, eszmékben és témákban szegénynek, kifogyottnak mondták e miatt. Petőfi költői egyénisége azonban hatásosabb és erősebb volt, semhogy ferde-nézetű kritikussainak kárhóztatása miatt letért volna a helyes utról, hova egészséges költői érzése hajtotta, a közönség lelkesedése követte, s az utókor helyeslése kíséri.

DR. RENCZ JÁNOS.

A székelyek történelmi intézményeiről.

(3-ik és befejező közlemény.)

V.

Honvédelem.

A székelysége széleskörű jogaival szemben nagyarányú kötelezettség háramlott: *honvédelmi és hadakozási kötelezettsége*. Minden székely született katona s ifjú korától vénségéig hadköteles volt. Mint az ország nemesei kötelesek voltak a királyi vagy fejedelmi seregben fejenként szolgálni.

Az erdélyi három nemzetnek Mátyás király által megerősített hadfelkelési szabályzata 1463-ból így rendelkezik felőlük:

A székelyek régi szokásuk szerint a hadseregbe nemzetök két harmadát tartoznak küldeni, egy harmada minden eshetőségre otthon maradván. Hadrakeltésük vagy véres kard körülhordozásával, vagy a székelyek ispánja levelével történjék. Midőn a szükség hirtelen felkelést kíván, a székek kapitányai dobokkal vagy száldobokkal (zaldobonibus) és a tűzhalmokon meggyújtott máglyákkal keltse fel a népet s a ki erre fel nem kél, fejét veszítse. A székek kapitányai tartoznak béke idején nem ritkán szemlét tartani a fegyverek és egyéb hadi készlet felett.¹

II. Ulászló 1499-ben kiváltságlevelében így írja le a székelyek hadkötelezettségét:

Midőn a király kelet felé, azaz Moldva ellen személyesen vezet hadat, a székely lovagok és gyalogok fejenként tartoznak az egész sereg *előtt* járni és a határszélen túl 15 napig saját költségükön bevárni az ütközetet, aztán visszajövet a királyi sereg *mögött* járni. (A székely tehát elő- és utóvéd volt, mint a kabarok vagy a bese-

¹ Sz. O. I. 198.

nyők.) Midőn a király kelet felé helyettesét küldi, akkor a székelyeknek fele tartozik vele menni. Ha a király dél felé, t. i. a havas-elvi részek ellen személyesen vezet hadat, a székelyek fele megy vele elő- és utóvédül. A király helyettesével arra felé ötödrészüket tartoznak küldeni. Nyugat felé a király mellé 10 telkes székely egyegy zsoldost küld, a király helyettese mellé buszadrészöket s ugyanennyit, ha a király észak felé személyesen vezet hadat. A székelyekkel minden székéből egy kapitány megy a főemberek közül. Védelmi háborúra tartoznak mindnyájan fölkelni s a haza védelmezésére folytonosan őrködni. A ki a táborból megszökik, vagy a seregben zavart támasztana, fejét veszítse s ingó java a királyra és tisztjeire szálljon. A ki otthon marad, azt az ispán a székelyek főembereivel büntesse meg és birságolja. A lustrumok alkalmával a székely főemberek zsellérei és a földönlakók s az olyan szegények, kiknek 3 frt ára ingóságuk nincs, valamint a városok és mezővárosok lakosai támadó háború alkalmával felmenthetők, de ha az ellenség az erdélyi részeket támadta meg, akkor azok is kötelesek a székely ispán felhívására táborba szállani.¹

Oláh Miklós szerint (1540 előtt) könnyen összeírhattak ötven-ezer fegyverest, sőt többet is.² Verancesics harmincz ezeret ír, a nélkül, hogy házaikat védelem nélkül hagyják. Többnyire lovon katonáskodnak, katonai ékességgel nem tündökölnék, de számerejükbe és régi vitézségökbe bizakodva keményen harezolnak. Ha hamar csatára nem kerül a dolog, a táborozást megunva, lassanként elszélednek. Táborozási kötelezettségükre nézve azt írja, hogy ha kelet vagy éjszak felé a határon túl kell támadni, vagy a haza határai között védelmi háborúba hadakozni, mindnyájan fegyvert fognak s addig harezolnak, míg a háború tart; nyugati ellenségre tizedrészöket küldik s tizenötöd napon túl nem maradnak táborban; déli ellenségre fele részök megy s addig harezolnak, a míg csak bírják.³

Ferdinánd követei szerint (1552) a székelyek kötelesek a királylyal fejenként hadba menni s ingyen szolgálni egy hónapig. Ha

¹ Sz. O. III. 138. stb. 1.

² Hungaria et Attila 195.

³ Verancesics munkái I. 141.

addig a harez nem dőlt el, a hónapon túl zsoldot kapnak, ha a király őket a hadseregnél akarja tartani. Ezen kívül 100 lovasnak állandóan a királyi udvarban kell lennie, kiket évenként háromszor föl kell váltani.¹

A marosvásárhelyi országgyűlés 1545-ben a felfegyverkezést így szabja meg: Azok a lófők, kiknek 50 frt (ma több mint 1000 frt) értékű vagyonuk van, lovat, sisakot, pánczelt, dárdát tartsanak. (Ezek tehát nehéz lovasok, pánczélosak) A kiknek 15 frtnyi értékük van, azoknak lovuk, paizsok, dárdájok legyen. A többi lófőknek legalább lovuk legyen.² (Fegyvert ezek, úgy látszik, a fejedelemtől kaptak).

A székely támadást követő 1562-iki segesvári országgyűlés úgy rendezte a székelyek hadkötelezettségét, hogy „az főnépek és lófejek lovakkal, pánczéllal, sisakkal, paissal, kopjákkal hadakozóképen jó móddal készen légyenek mindenkor.“ A lófők „egy hónapon az ő költségeken éljenek, azután mű nekik (mondja a fejedelem) minden óra segítségül egy-egy forintot adatunk. Az főnépek is az ő rendeknek és állapotjoknak mivolta szerint, ki három lóval ki négygyel, ki ötten legyenek készen jó szerrel, kiknek mű esztendő által egy-egy lóra 8-8 forintot adatunk nyargalásul (t. i. békében), mik r penig országunk szüksége kívánja és szolgálatban lesznek (t. i. hadban), 2-2 forint hópénzt adatunk nékiek.“³

A harmadik rend általános hadkötelezettsége (jobbágyokká tétetvén) megszűnt, de a fejedelem a tehetősebbek közül kiválasztott némelyeket és „veres drabant“-tá tette, hogy mint gyalogkatonák szolgáljanak.

Az 1601-iki felszabadítás után a községnek, az u. n. szabadosoknak, ismét katonáskodnia kellett, a mi alól sokan úgy vonták ki magukat, hogy jobbágyúl kötötték le magukat főembereknek és lófőknek, úgy, hogy az 1622-iki országgyűlésen törvényt hoztak, hogy „senki szabad székely el ne köthesse és adhassa magát, ha ki eladta volna is felszabaduljon és bármikor szolgálatjok kívánatik, személyük szerint a hadba menjenek, ha ki penig elnegligálná azt, szabadsága elvétessék és jobbágygyá tétessék.“⁴

¹ Sz. O. II. 100.

² Sz. O. V. 58.

³ Sz. O. II. 162.

⁴ Sz. O. IV. 213.

A XVI. század végétől a fejedelmek a hadjáratokban szerzett érdemekért a székelyeknek nemességét, lőfőiségét, puskás lovas-ságot (ez új!) és darabontságot kiváltság-levelekkel osztogatnak.

Igy Báthory Zsigmond 1595-ben és Báthory Gábor 1611-ben a havaseli hadjárat alkalmával, Bethlen Gábor és Rákóczy György a magyarországi hadjáratok idején tömegesen emelnek az alacsonyabb rendből magasabbra székely vitézeket. Egyik rendből a másikba átlépés többé nem a vagyon alapján történik, hanem fejedelmi kegygyel.

Ilyen átalakulásokon mentek át a székelyek jogai és kötelezettségei a XVII. század végéig.

VI.

A székelység új kora. Határórség.

Az erdélyi fejedelemség megszűntével Erdélynek a Habsburg-ház alá jutása s a gubernium felállítása új korszakot jelöl a székelység történetében is.

A Lipót-féle 1691-iki diploma ezt mondja a székelyekről:

„A székelyek eme legharciasabb nép (Siculi, genus hominum bellicosissimum) mint eddig voltak, úgy ezentúl is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden katonai elszállásolás terhétől, birtokaik után a (melyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak) tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely jobbágyok nem értetnek ez alá.“¹

Ez képezte a székelyek adómentessége alapját a gubernium korában. Ez azonban a valóságban nem érvényesült, mert az országos adók növekedésével a székelyeknek is el kellett vállalniok egyrészt az adóból.

Lipót diplomája az adót háborús időben 400,000 frtban állapította meg. Ebből a székelység 1692-ben „jóakaratából“ elvállalt 22,000 frtot. Az adó a század végén egy millióra növekedett, melynek a székelyek már tizedrészét fizették s 1702—1703-ban már nyolczadrészét, „atyafiságos indulatból.“

¹ Szász K.: Sylloge Tractatum 125 l.

A gubernium 1698-ban már maga is elismeri, hogy „az elmúlt zürzavaros időben az nemes székely natio erejénél feljebb terhelte-tett.”¹ 1701-ben a székely követek tiltakoznak az adó rendszeressé válása ellen s mindig csak az adómentesség joga fentartásával vállalják el az adófizetést.

A székely székek úgy osztották fel maguk közt az adót, hogy Háromszék fizetett 33%-ot, Udvarhelyszék 26%, Marosszék és Csikszék 17—17%, Aranyosszék 7%-ot (1700-ban). Birtokos nemes ember, a kinek legalább 2 jobbágya volt pénzádot nem fizetett (jobbágya igen), a szabadszékely rendszeren fizetett, a jobbágy felényi adót fizetett. Az adókulesot a marhaállomány (ökör) képezte. A jobbágytalan nemesek és marhás szabadosok ökreit egyesével írták össze, a vagyontalan szabadosokét kettesével, a marhás jobbágyokét kettesével, a marhátlanokat négyesével. Ezek voltak az egységyszámok.

A Rákóczi-forradalom alatt (melyben a székelyek a szabadságért lelkesen harcoltak) a háború, pestis megtizedelte a lakosokat, a marhavész elpusztította vagyonukat. A mi megmaradt „elvitte a rettenetes porciózás“ (t. i. az adóvégrehajtó)² A kurucz háború után a fegyvereket elszedték s a székely falvakat is megszállotta a német katonaság, mely a népen rémes istenverése volt. A székely jogokon újabb rést ütöttek azáltal, hogy a főkapitányságokat a székeken többé nem töltötték be, tehát eltörölték a katonai szervezetnek legfőbb képviselőjét.

1715-ben már az erdélyi adó ötödrészét fizették a székelyek.

Az 1717—19-ig dühöngött rémitő pestis szárazság és éhhalál majdnem felét áldozatul ejtette a Székelyföld lakosságának. Csíkban pl. e 3 év alatt 25 faluban 11,348 halottat temettek s életben maradt 14,438.³

A székelyek adója 1730-ban 17%-ban állapított meg, tehát hatodrészt fizették az ország adójának.

Mária Terézia háborúi ismét igénybevették a székely vitézséget. 1741-től 45-ig újra meg újra megindul a hadi készülődés. A székelyekre nagy súlyt fektettek. „Az egész nemes székely natio egy

¹ Jakab E. és Szádeczky Lajos: Udvarhelym. története 407.

² Cserei hist. 475.

³ Udvarhelymegye története 458.

különös sereget fog konstituálni — írja a gubernium 1745-ben — jól vigyázzanak, nehogy a székely natio azt a szép enconiumát (dicséretét) mely a (Lipót-féle) diplomában íratik elveszesse, mert a nemes vármegyék seregeit vagy vizsgálják, vagy nem, de a nemes székelynatio seregét odaki sokan fogják observálni.¹

A székelyek meg is feleltek a várakozásnak s régi dicsőségüket új babérral ékesítették az osztrák örökösödési, majd a porosz elleni harcokban.

A székelyek régi vitézségének újra felesillanása adhatta azt a gondolatot a bécsi intéző köröknek, hogy a székelységből határórséget szervezzenek. Buccow Adolf lovassági tábornok 1761. elején Erdélyben katonai főparancsnokká és a székely határórség szervezésére kir. biztossá neveztetvén ki, 1762-ben megkezdette a székelység fegyver alá összeírását. A dolog nem ment könnyen, mert a nép vonakodott az állandó katonáskodás szokatlan terhétől. Mária Terézia rendelete önkéntes katonáskodást akart, Buccow erőszakkal mérték alá fogott minden lófő- és közszékelyt. A nép azt felelte, hogy ők mindig szabadok voltak s katonáskodni is nem rendeletre, hanem törvények és kiváltságaik értelmében szoktak, honfitársaik vezérlete alatt. Mindennek daczára a székelyek, még az armalisták is, besoroztattak a határórségbe.

Az elkeseredett nép megpróbálta az ellenállást, de sor-katonaságot vezettek ellenünk s Mádéfalván 1764. január 7-én hajnalban megtámadták az ott összegyűlt székelységet s a Siculicidium név alatt ismert gyászos emlékü vérkeresztséget rendezték a székelység igába hajtására. Az összeírt székelységből aztán két gyalog- és egy huszárezredet szerveztek 4—4000 tényleges katonával, német ezredek alatt, főparancsnokul megnyerték gróf Gyulai Sámuel.

A Siculicidium s az erőszakos katona-állítás a csiki székelység egy részét Moldovába kibujdosásra készítette, ezekből alkotta aztán gr. Hadik András Bukovinában, mint az új osztrák tartomány kormányzója, az ottani székely falvakat.

A székely határórség intézménye átalakította a Székelyföld közéletét s kihatással volt a magán-, társadalmi és jogviszonyokra is. Nehezen törődött bele a nép az új rendszerbe s midőn II. József

¹ U. ott 482.

esászárr halálával az alkotmányos reform-mozgalmak megindultak, a székelység a határórség eltörlését követeli, de hiába.

A francia háborúk alatt a székely vitézek diadalmas harcokat vívnak a külföldi harcsteren. Az újra feléledt katonai szellemnek köszönhetjük, hogy a székelyek legutóbbi nagy nemzeti küzdelmünk, az 1848/49. szabadságharc idején újra bebizonyították, a mit Báthory Zsigmond írt 1601. szabadság-levelükbe, hogy „még virágozik lelkünkben az ősi hun erő és dicsőség.“ A magyar nemzet érzelmeinek leghívebb tolmácsolója méltán zenghetette el róluk, hogy:

Csak nem fajult el még a székely vér
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér!

* * *

E drága gyöngyök, a székelyek vére bőven omlott a magyar haza védelmében a négy világtáj minden részében. Elmondhatták a székelyek már 1499-ben, hogy „minden hadjáratban és táborozásban ott voltunk az ország védelmére s a mi őseink vére különböző országokban, t. i. Moldvában, Havasalföldén, Rác-, Török-, Horvát-, Bolgárországban (hozzá tehetnék volna, hogy Cseh- és Morvaországban, Ausztriában s az elfoglalt Bécsben) bőven omlott és a mi vérünkkel patakok folydogáltak, tagjainkból és esontjainkból pedig halmokat hánytak.“¹

E drága gyöngyök az újabb időben egyenként és tömegesen peregnék le a magyar nemzet testéről és pedig olyanok közé, a kik építő-anyagnak: kavicsnak nézik a gyöngyöket.

Idegen állam politikusa, egy angol író (Fitzgerald) is felismerte a helyzetet és megírta néhány év előtt, hogy Erdélyt a székelyek tartották és védelmezték meg a múltban s tarthatják meg a jövőre is magyarnak.

Valóban a történelem arra tanít, hogy a székelyek voltak, a kiknek erős gátján megtört kelet népadata, a besenyők, kunok, tatárok, törökök Magyarország eltiprására irányuló erőfeszítése.

¹ Székely-egyleti képes naptár 1893. évf. Báthory István erdélyi vajda és székely ispán bukása: Szabó Károlytól.

Erdély volt Magyarország keleti védőbástyája századokon át s a Székelyföld ennek legkimagaslóbb őrtornya, a hol a veszély idején felgyújtották a Tűzhalom nevű hegyeken a máglyákat s a nép, az istenadta nép, dobokat és „száldobokat“ verve, süvegjébe virágot tűzve s dalolva a harezmezején — ment a halálba, vagy a szabadságba.

Ezt a népet elesni engedni: nemzeti bűn; ezt megmenteni fentartani a jövődöbéli honvédelem magasztos művére — nemzeti érdem.

A magyar nemzeten, a magyar államon, kormányon és társadalmon áll: bünt követni el, vagy a honfiai érdeknek babékoszorújával övezni homlokát.

SZÁDECZKY LAJOS.

Újabb adalékok Dacia felíratánához.

(V. és befejező közlemény.)

C. L á m p a b é l y e g e k .

I. *Apulum.*

1. Ez érdekes bélyeget: **OPTATI**

a nagy-szebeni m. kir. áll. főgymnasium gyűjteményének Kronberg volt szászvárosi pénzügyőri tisztviselő adományozta volt. Tekintettel arra, hogy Szászváros egész a legújabb időkig a gyulafehérvári pénzügyőri biztosság kerületébe tartozott, minden lehetőség szerint onnan szerezhette adományozója is. Idáig 1. Apulumból ismertük a nagyenyedi ev. ref. collegium tulajdonában általam talált töredékes példányról (Archaeol. epigr. Mittheilungen IX. p. 245. n. 2. (o) P T (a) T I). 2. Veczelről a dévai muzeumba szerzett példányról ismertette Torma Károly (Archeol. epigr. Mittheilungen XII. p. 239. n. 2.). 3. Zalatna mellől a Korábia hegy bányász temetőjében rendezett ásatásaimból mutattam be. (Erdélyi Muzeum V. 1888. p. 251. és Arch. epigr. Mittheilungen XI. p. 239. n. 2.)

2. *Dobál Mihály* szászvárosi tiszti ügyész ajándékából a balázsfalvi görög kath. főgymnasium tulajdonában levő lámpán:

CASSI

Idáig csupán Veczelről (Micia) bírta a kolozsvári muzeum (Torma K. Archaeol. epigr. Mittheilungen III. p. 112. n. 3. C. I. LIII. 1634. n. 5. Supplementum 1489. lapja. 8076. 8.)

3. Ugyancsak a balázsfalvi gör. kath. gymnasium tulajdonában találtam ezt az ismeretes italiai lámpa gyár-jegyet

FORTIS

Ez is Apulumból juthatott oda az első erdélyi vasút építésekor, mint a téglabélyegek. C. I. LIII. 1634. n. 7. ismertetve. *a)* Maros-Portus, *b)* ugyanonnan a kolozsvári muzeumban, *c)* Alsó-Ilosvárról u. ott (Torma Arch. epigr. Mith. III. p. 121. n. 7.) *d)* Mojgrad (Porolissum Szikszay Lajos néhai alispánnál Zilahon.) *e)* Torda, kolozsvári muzeumban (Torma Arch. epigr. Mitth. III. p. 121. n. 8.) *f)* Sz.-Udvarhely (segesvári ág. ev. gymnasiumnál), *g)* Várhely (a lugosi gör. kath. püspöknél Torma Arch. epigr. Mitth. VI. p. 145. n. 33.), *h)* Veczel, kolozsvári muzeumban Torma Károly Arch. epigr. Mitth. III. 121. n. 9. *i)* Turnu Severin (bucuresti muzeum), *k)* Apulum, sepsiszentgyörgyi muzeumban Téglás G. Erd. Muzeum 1888. V. 250 lapján, *l)* Berve (szászvárosi muzeum Téglás G. u. ott 252 lap, *m)* Apulum (nagyszebeni muzeum).

4.

V I V A N

V A R V(alerius) Januar(ius)?

Hasonlót látott volt 1847 nyarán Neugebauer Déván keméndi Várad Ádám gyűjteményében alkalmasint *Miciából* (Dacien 45 lapján). Ezt közölték Aekner Müller (Die römischen Inschriften n. 191.) C. I. LIII. 260 lapja 1634. n. 10 alatt. Ismeretes még Potaisáról (Torda) a kolozsvári muzeumban levő példányról.

5. Nyíregyháza a dr. Józsa Andor tiszti főorvos buzgalmából létesített *szabolcsmegyei muzeumban*, valószínűleg *Dacia* és pedig *Apulum* (Gyulaféhérvár) területéről

C R E S C E

S

Cresce(u)s: Főleg Pannonia területéről gyakran szerepel ez a gyári bélyeg. Ugy látszik a belföldön Pannoniában ép úgy, mint Dacia-ban erősen utánozták, mert a nemzeti muzeumban Savaria (Szombathely), Aquincum (Ó-Buda), Brigetio (Szöny, Komárom) szerzett bélyegek között több utánzat mutatkozik sőt nyomtató formáját (CRESCES) is bírja e muzeum.¹

¹ Torma Károly Téglabélyegek, edény s téglakarczolatok, lámpabélyegek s lámpaformák. Archaeologiai Értesítő Új folyam II. 1882. kötet 207—230 lap és 2883. évf. 1—72 l.

6. Romer Floris XXVI. jegyzőkönyvében megörökített méceses-bélyeg, melyet Váradján, Gyulafehérvár mellett, *Sándor Miklósnál* látott Romer

APOLI AVST

II. *Zalatna = Ampelum.*

7. *Bányaméceses*, — jelenleg dr. *Szontagh Adolf* bányamű-orvos gyűjteményében

FORTIS

C. I. L. III. 1634. n. 7. Supplementum 8076. 16. a. m. Az ismeretes itáliai gyáros bélyege először jelentkezik *Ampelumból*. A közelben Gyulafehérvár, Veezel, Maros-Németi (*Micia*) Torda, Berve (*Blauroth*) stb. szolgáltatták.

III. *Nagy-Almás* Hunyadmegye algyógyi járásában.

8. A Zalatnával szomszédos *Nagy-Almás Czuczumán* hegyén találta *Trif Péter s Hesky* volt nagyalmási bányagazgató gyűjteményében láttam 1900 októberben

OCTAVI

Anyaga jól iszapolt piros agyag, hossza 8, szélessége 5:5 cm. Itáliai gyártmány. Alsó-Ilosváról Torma Károly ásatta ki egy töredékes párját s ajándékozta a kolozsvári Erdélyi Muzeumnak. Torma K. Archeologisch epigraphische Mittheilungen III. 121 n. 10. közölte. Bucarestben Popazoglu gyűjteményében is van egy ép példány. (Corp. I. Latin. III. Supplementum 1440. lap 8076. 25 a és h.)

IV. *Verespatak.* (Alsófejmegye verespatak-abrudbányai járásában.)

Alburnus maior, Vicus Perustarum C. I. L. III. p. 213. XX. Suppl. XXV.

9. *Bányaméceses Alburnus maior*, vagyis a mai Verespatak (Abrudbánya mellett) határába eső *Gauri* nevű régi római bányából Borbély Sámuel ny. székely-keresztúri áll. tanítóképezdei igazgató gyűjteményében. 1890. évi szerzemény.

CODES

V. *Zsidovin = Berzovia.*

10. Csinos vörösre égetett méceses Bánya-Bogsánban Diaconovics Adrian építésmérnöknel a ki buzgó régész és gyűjtő, és szíves vala nekem gyűjteményeit megmutatni, sőt Berzovia castrumához is elkísérve, 1895-ben több érdekes észleletet beszélhettünk együtt meg. A méceses bélyege következő:

F O R T I S

VI. *Délmagyarországi történelmi régészeti társulat
Temesvári muzeumában.*

11. Orsováról Hoffmann Mihály ajándékából egy csinos méceses talpan

I E G I D I

12. Ismeretlen lelőhelyről a 6. számúra emlékeztető daciai származású bélyeg:

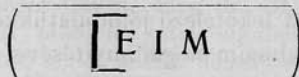
C R E S C E

Bélyegtelen lámpa:

1. *Orsova*. Mala völgyből egyszerű helyi készítménynek látszó méceses.

2. *Bogsánbánya* és *Dognácska* közt a Craeu cu Aur hegyen feltárt de már elhagyott római vágatból egy csinos, felül az égő nyilat körül sugárkéve alakú barázdával ékített méceses. *Radl Guszláv* bogsáni bányamérnök ajándékából jutott oda ez az érdekes bányász archaeologiai reliquia.

D. Edénybélyeg.

1. *Várhely (Sarmizegetusa).*

F. Monogramm bronzból.

Aquae = Kőboldogfalva.

Az Aquae-hoz (Kis-Kalán) tartozó s a Sztrigyen túl a hegy oldalon fekvő Kőboldogfalváról egy S alaku fibulát szereztem muzeumunknak. Alakja ilyen :

Az S két végét kötötte össze a tövis, úgy, hogy ezekhez oda volt erősítve s a másikba akasztódott.

* * *

Ime ezekben adhatom az utóbbi tíz esztendő alatt, vagyis 1890-től 1900-ig Dacia különböző területén folytatott útazásaim felírási eredményét. Azt hiszem nem vala felesleges az egybeállítás fáradságos munkája, mert ki tudja meddig várat még magára Dacia külön felírástára, az a *Corpus*, melyhez az anyagot boldogult Torma Károly mesterem annyi reménykedéssel, előszeretettel gyűjtögeté, mely készlete, fájdalom, a hazai határokon túl idegenben várja a méltó vállalkozót. Addig az én Adalékaim némi segítségül szolgálhatnak az érdeklődőknek és sok részben pótolhatják a hazai közönségre kevésbé hozzáférhető s pótköteteivel csak nagy időközökben és lassan kiegészülhető *Corpus* is, főleg most, mikor a daciai felírátkészlet befogadására a megszünt bécsi *Archaeologisch epigraphische Mittheilungen* sem áll rendelkezésre. A csoportosításból kitetszőleg 41 felírat, 104 téglabélyeg, 12 lámpabélyeg, 1 edénybélyeg és 1 bronzmonogramm járult az előző közleményekkel Dacia adattárához s már ezekből is sok becses vonatkozás egészíti ki a rómaiak daciai uralmának másfél százados történetét. De a mi a laikus közönség előtt még becsesebb lehet, ez új lelőhelyekkel sikerült nagy részben kikerekítenünk a rómaiak Daciajának helyrajzi arculatát olyannyira, hogy ma már a hadállások részletes és rendszeres feldolgozására gondolhatunk.

Vajha erre is kedvezne az a *Bonus Eventus*, melynek a régészet legtöbbet köszönhet s kellő időt és erőt nyerhetnék ennek a nagy feladatnak megoldásához is!

Végül fogadják mindnyájan hálás köszönetemet a kik annyiféle alakban megnyilatkoztak lekötelező jóindulatukkal, tanulmányaim, de különösen utazási fáradalmaim megkönnyítésével segítségemre valának!

Déva, 1902. ápril hó 6.

TÉGLÁS GÁBOR.

IRODALMI SZEMLE.

A honfoglalás revíziója.

„A honfoglalás revíziója vagyis a hun, székely, magyar, besenye, kún kérdés tisztázása” írta dr. Sz. Bálint Gábor. Kolozsvár. 1901. Stein Jánosnál, ára 4 k.

Rövid idő alatt két nevezetes munka hagyta el a sajtót, a mennyiben mind kettő történelmünk leghomályosabb részével, nemzetünk eredetével, őshazájával és a honfoglalással foglalkozik. Az egyik Pauler Gyulának „A magyar nemzet története szent Istvánig” című munkája (Budapest, 1900. a magyar tudományos akadémia kiadása) mely kiegészítő része ugyanazon szerző már 1893-ban ugyancsak az Akadémia kiadásában megjelent „A Magyar Nemzet története az Árpádházi királyok alatt” című nagybecsű művének, a másik a fent jelzett munka Kolozsvárt jelent meg, szerzője a jeles orientalista dr. Bálint Gábor.

Dr. Bálint Gábor forrástanúlmánynak nevezi a maga munkáját és csakugyan a munka legnagyobb részét a különböző görög, arab és héber írók feljegyzéseinek a bírálata és összehasonlítása képezi.

A Honfoglalás Revíziója következő apróbb részekre oszlik:

Tájékoztató. (A mű terve). Kik a cserkesz néven ismert adighe kabardok? Kik voltak a hunok? Az avarok és khazarok. Az arab és héber írók, A honfoglalás. A bolgárok. A besenyek. Az úzok (kunok). Kik voltak a jászok? Befejezés. Függelék. Az adighe kabard nemzet történeti emlékezései és régi vallása. A használt kútfők. A hun és egyéb nevek görög alakjai

A bevezető tájékoztatóban hivatkozik a szerző Held és Corvin egy fél századdal ezelőtt tett nyilatkozatára, hogy a magyar nemzet eredetéről biztosat mondani nem lehet, mely kijelentés most annyi év múltán is áll, mivel sen a fin-ugor sem a török-tatár rokonságnak a vitatása nem zár ki egy harmadik lehetőséget.

Kiindulási pontul az adighe-kabard (cserkesz) Kaukázus vidékén élő nép szolgál. E népet ismerte meg dr. Bálint Gábor a gróf Zichy Jenő társaságában tett tanulmányútja alkalmával. E népnek szokásai, külseje, nyelve élénken emlékeztetik nemzetére; visszatérve nyelvének a tanulmányozására adja magát és ennek a tanulmányozásnak az ered-

ménye két becses munka: a kabard nyelvtan és elemző kabard-magyar szótár. E nép nyelvével való beható foglalkozás megerősíti lelkében a hitet, hogy a magyarok legközelebbi rokonai az adighe-kabardok, kiknek nyelvét már XV. Lajos krimi követe Peysonnel hasonlónak mondotta. „E tanulmányozás — úgymond — arról győzött meg, hogy eddigi nyelvészkedésünk csupa tapogatódzásnak tekintendő s hogy Peysonnel észlelése csakugyan helyes volt, mert az adighe-kabard nyelvet a magyarhoz nemcsak hasonlónak, hanem olyanak találtam, hogy a nélkül a magyar nyelv legtöbb jelensége nem is érthető, a mint kabard nyelvtanomból és elemző kabard-magyar szótárámból látható. A két nyelv e szoros összefüggésének okát kellett keresnem, s így a honfoglalás elsőrendű okmányai, a történeti kútfőket kellett tanulmányoznom“.

Az adighe-kabardok a hunok, a bolgár, khazar, székely és a besenye, jász, kun népre szolgálnak művésben átmenetül.

Az adighe-kabardokat, kiket közönségesen cserkeszeknek is neveznek az 1864-iki orosz üldözések annyira elkésértették, hogy a legnagyobb rész odahagyta százados lakóhelyét és török területre menekült és török fenhatóság alá adta magát, hol előbb utóbb bekövetkezik végpusztulásuk és beleolvadnak a hasonló vallású hatalmas török nemzetbe. A kivándorlás előtt a következő 12 törzsrre oszlottak: A *natko-kuazse, sap-zug, abadzekh, bszedukh, gátjukaj, beszlenej, makhos, kemirgoj, zsan, jejerukoj, kjakh, kabard*.

Sokat vitatkoznak a felett: őslakók-e az adighe-kabardok a Kaukázusban? (Dr. Bálint G. nem tartja őket őslakóknak). Mind azok, kik az adighe-kabardokat őslakóknak tartják, négy történeti névből indulnak ki, mely név alatt a legrégebb írók műveiben a Kaukázus lakói említve vannak. E nevek: *sind, kerket, zig* és *sanig*. A *sind* nevet egynek veszik a *sindsigho* névvel, mely névvel nevezik a szomszédos abkhazok az adighek *abadzekh* törzsét. *Kerket* a cserkesz névvel volna azonos. „Magát a cserkesz nevet csürte-csavarta boldog boldogtalan, némelyek perzsa török szóból faragtak rá otromba, nem létező összetételeket“. . . . „Arra pedig senki sem gondolt, hogy a cserkesz név adighe kabard nyelvű szó is lehet, pedig ez a legvalószínűbb, mert a cseri-kesz (földnek végén székelő) összetétet egészen helyes az adighe-kabard nyelvtan szerint s eredetileg a Fekete tenger partján lakó valamelyik törzset jelölte, mert az otlakó csakugyan a kaukázusi száraz földnek a végén székel, lakott“. *Zig* annyi volna mint adighe, mert a szomszédos abkhazok nyelvében adzi = víz, adzighe = vízparti. *Sanig* vonatkoznék az adighe-kabardok *zsán* törzsére.

Dr. B. G. nem tartja bebizonyítottanak a fentemlített történeti nevek magyarázatából, hogy az adighe kabardok kaukázusi őslakók volnának, mivel e nevek e nevek alatt más kaukázusi népet is érthettek pl. a szomszédos abkhazokat, továbbá ha az adighek pontuspartii lakók

lettek volna, mint azt a *sind*, *kerket*, *zig* és *sanig* népről írják a görög történetírók, akkor a tengerparti görög uralomnak inkább nyomát viselne nyelvök, végül tengerparti nép halászattal foglalkozik és nem fejlődik harcziás, lovas néppé.

A 12 törzs nevét a kabard nyelv segítségével elemezve a következő eredményre jut: *natko-kunazse* = fehér v. szürke szemű falka v. csapat; a *sap-szug* v. *csap-szug* = sap, sabu, sabe (magy. Csaba) név és a kabard *sjighu* (sokaság, régi magy. sig, ma ság) összevonása; az *abadzekh* = mások előtt seregvágó; a *bzsedukh* = méhtenyészítő. A *gátjukáj* a Gadjikoj „Gádfijához tartozó“, a héber Gad (szerencsés) személynévből származott azon időben, midőn a khazarok Mózes valóságát felvették; a *beszlenej* v. *berszlenej* = Berszlenhez tartozó. (E törzsnév változatai: a) *barszel* hun törzs (Theophylactus); b) *berzilia* (Theophanes); c) *barszula* berszula bolgár törzs (Ibu Roszteh); d) *borszol* kazar és berzel (bizel) a kazarokkal rokon törzs.) A *makhos* = szerencsések; a *kemirgoj* változata *temirgoj* = kemirfihoz v. temirfihoz tartozó; a *zsán* = fürge; a *jegerukoj* = harcraihívó fihoz tartozó; a *kjakh* v. *kakh* = farkvágó azaz utócsapat (Berge Sagen u. Lieder des Tscherkessenvolkes); a *kabard* törzs *kabardarj* v. *keberdej* = kabar térhez, kabar földhöz tartozó azaz kabardi jelentésű. Ez elemzések már utalnak a hun, khazar, bolgár, magyar rokonságra, mely utalások később a könyv további részeiben határozott alakot öltenek.

Ime tehát egy könyv, mely ősi hagyományaink visszaállításán fáradozik, a mennyiben rokonságunkat a hunokkal igyekszik bizonyítani. A magyarok eredetére vonatkozó elmélete a következő: a közös ős a hun, ezeknek keleten lakó törzseit kazaroknak, a nyugaton lakókat avaroknak nevezték. A kazarok 7 törzse nyugatra megy, a visszamaradt kazarok egy része meghódol az oroszoknak, utódaik a Don vidékén lakó kozákok, a függetlenségüket szeretik a Kaukázus vidékére húzódnak és ezeknek utódei az adighe-kabardok.

Származási táblán körülbelül így lehetne szemléltetni:

Hunok.	
Avarok.	Kazárok.
<p>8 törzs elszakad és nyugatra megy, ezek közül az első, a kabard zakul már befejezi a honfoglalást a Tiszáig, mikor Árpád vezérlete alatt a másik 7 törzs a szövetséges savartóias fal v. falka néppel megjelen és elfoglalja hazánkat. A <i>kazar</i> és <i>savartóias</i> fal nép egyesüléséből származik a magyar nemzet és a két nyelv, meg szláv elemek hozzájárulásából a magyar nyelv.</p>	<p>a kaukázusi hazában maradt kazárok népeleme a kazar birodalom bukása után részint a hódító orosz katonai szolgálatába áll s orosz nyelvűvé lesz, részint pedig elvegyül a dághesztáni néptörödékek közt, a nehéz hun-kazar nyelvek csak roncsait tartva meg.</p>
	<p>a függetlenséget szerető arisztokrata elem tömörül a Terek és Kubán folyók vidékén a <i>jasz</i> (<i>asz</i>, oroszosan <i>aszet</i>) és <i>abkhas</i> népek szomszédságában, s ezek utódei az adighe-kabardok, a kiknek nehéz, de hajlékony nyelvét a szerző a ragozó (turáni) nyelvek legrégibb típus nyelvének tartja.</p>

Ez elmélet bebizonyítására szolgálnak a nyelvnek, népszokásnak, életmódnak összehasonlítása és végül az írott feljegyzések pontos egybevetése (a műnek 2 harmada), így lett e munkából kútfő-tanulmány, nyelvészeti kritikával.

A nyelv összehasonlítására anyagúl szolgál a 12 törzsnév az adighe kabardoknál és a hun, kazar személyek és hivatalok meg a besenye törzsek elnevezései úgy, a hogy a különböző görög írók által feljegyeztettek és végül a kabard magyar nyelv szerkezetének rövid egybevetése. A személynevek elemzésének a szerző nem tulajdonít túl nagy fontosságot, maga mondja, hogy ez nem olyan határozott igazság, mint pl. hogy kétszer kettő négy, de mivel mások is éltek és élnek a bizonyíték eme nemével, ő is felhasználja — és van is néminemű jogosultsága az érvelés ezen módjának.

A hun szokások megismerésére ugyancsak Priscus Rhetor a fő forrás. A hunok a legtöbb méltatásban részesülnek — a könyvnek egy negyede velük foglalkozik.

Ez a könyvnek igen rövid foglalatja. Ohajtandó, hogy eme kornak tudós ismerősei foglalkoznának vele. Mert a hun-khazar *Muager* törzs után magát *Moger*-nek nevező nemzetünk ezer éves hagyománya, a hun-khazar (Székely-Moger) és besenye-kun egyfajúságot illetőleg, csak e műben van méltatva és igazolva úgy, a mint az a mai tudomány szerint lehetséges.

B. V.

Bölcs Leo taktikája.

Gyomlay Gyula: Bölcs Leo taktikája, mint magyar történeti kútforrás.
(Érték. a nyelv és széptud. kör. XVIII. k. 1. sz.) 8° 68. l.

Salamon Ferencz (Századok 1876.) a Mauricius császár neve alatt fennmaradt taktikáról azt hitte, hogy annak semmi köze a nevezett császárhoz, mert a munka később keletkezett; szerzője pedig, mint a flórenczi kodexben olvasható, Urbicius. Senki sem tulajdonított tehát valami különös jelentőséget Mauricius taktikájának. Annál nagyobb volt Bölcs Leo taktikájának híre és értéke magyar történeti szempontból; a honfoglalással egykorú császárról (886—911.) nem is lehetett feltételezni, hogy az máskép, mint közvetlen értesülés alapján írt volna a magyarokról; ezért talált helyet műve a M. Honfoglalás Kútfőiben is.

Gyomlaynak köszönhető, hogy mind a két taktika értéke s jelentősége tisztázva van. Értekezésének lényege a következő: Mauricius taktikája nem elméleti, hanem gyakorlati munka, melynek szerzője katonaviselt ember volt, ki jogosan hivatkozhatott hadi tapasztalatokra. Valószínű, bár kétségtelenül be nem bizonyítható, hogy azt maga Mauricius császár írta talán 580 körül, mint a keleti részek hadvezére; de bárki volt is a szerző, annyi bizonyos, hogy a taktika a császár intézkedésére, az ő tudtával s intentóinak megfelelőleg készült legalább

is a VI. sz. utolsó évtizedében. A flórenzi kodex Urbiciusának semmi jelentősége sincs e taktikát illetőleg; az V. század végéről származó „Urbicius találmánya“ későbbi betoldás. Mauricius taktikája tehát használható és használandó kútforrás a perzsák, avarok s az akkori nyugati népek történetére vonatkozólag.

Meglepőbb ennél az, a mit Gyomlay a Leo-féle taktikáról bebizonyít. Leo taktikája tulajdonképen ügyetlen átirása Mauricius művének, azzal a különbséggel, hogy a mit ennél hajdani népekre vonatkozólag olvasott, azt ő egészen más népekre alkalmazza; „avarok vagy bolgárok, török-turkok vagy magyar-turkok, skythák és turkok, sőt szlávok és skythák neki tökéletesen mindegy“; a fődolog Leo előtt az, hogy taktikájában minden elképzelhető hadi eljárást leírjon, a miből következik, hogy tárgyi ellenmondásokra bőven akadunk. Gyomlay szerint Leonak nem is lehetett szándékában praktikus taktikát írni, ő legfőleg „csak műkedvelésből compilál taktikát“; s így műve magyar történeti szempontból teljesen hasznavehetetlen, s a magyar történeti kútforrások között semmi helye sincs.

Gyomlay csak akkor fogadná el Leo hitelességét, ha bebizonyított tény volna a VI. századbéli avar nép életmódjának s hadi szokásainak a IX—X. századbéli magyarokéival való teljes azonossága. De vajjon nem lehetne-e abból, hogy Leo lényeges változtatások nélkül átvette s vonatkoztatta a magyarokra Mauriciusnál az avarokról írt részeket, azt következtetni, hogy a két nép között tényleg nem volt semmi lényeges különbség, s Leo nem akarta újra megírni és ismételni azt a magyarokról, a mit Mauricius egyszer már megirt az avarokról, s a mit minden változtatás nélkül a magyarokra is lehetett vonatkoztatni. Eddigi ismereteink e két népről ezen feltevést támogatják.

Az értekezésre csak az a megjegyzésünk, hogy jobban szerettük volna, ha a több tekintetben zavaros Theophanes helyett az egykorú Theophylactus Simocattára helyezte volna a fősúlyt. Az, hogy (a 9. lapon) II. Justin helyett II. Justinianust ír, — valószínűleg sajtóhiba. Gyomlay nagybecsű értekezését nyereségnek kell tartanunk történet-irodalmunkra nézve.

Dr. Lukinich Imre.

Hunyadi Mátyás király, az igazságos.

Emlékkönyv, szerkesztették *Kovács Dezső* és *Szabó Samu*. Az ünneplő nemzetnek emlékül ajánlja Kolozsvár városa. 160 l.

A Hunyadi család s kivált Mátyás tüneményes történetére való emlékezés ragyogó és elragadó képeket varázsol tudatunkba. Sokszor fel nem tudjuk fogni észszel a köznemesi családfa hatalmas elágazását, Hunyadi János katonai talentumát, Mátyás eredményekben gazdag pályáját. Mintha nem is valóság volt volna, hanem csupa eposzeia,

merő költészet. Szakasztott így van a Hunyadi családdal maga a nemzet, a magyar nép is. Költeménynek fogta fel Mátyás történetét s bizony sokszor kérdi magában: hát vajjon csakugyan élt valaha Mátyás király s ha élt valóban *ilyen* volt? A tanult elme s a szobrot alkotó művész, vagyis az egyes ember kutatgatja s meg is találja azt a pontot, a homnan Mátyás működését egységben látja s teljesen megérti. Fadrusz is kitűnően megtalálta az igazi szempontot s a kivitel annál könnyebb volt. *Szobrot faragott az imperialis politikusnak és királynak.* A nép nem is igen keres ilyen határozottan útbaigazító szempontot, de nem is igen talál. Előtte igazában egy kedvelt mód van: reflectál, összeveti a maga állapotát, a jelent, a letűnt körülményekkel, a múlttal s így aztán nem is igen törődik a Mátyás imperialismusával, de annál inkább megfigyeli s dicsőíti az igazságos Mátyást, a gyöngék istápját. Nyilván egyik felfogás sem teljes. A mennyire nem veszi észre a nép Mátyásban a hódításra született uralkodót, annyira hiányzik a Mátyás szobor alakjai közül a bizalmasan reménykedő s tréfára kész magyar paraszt (hogy ne mondjam: czinkotai kántor).

E helyett a hiányzó alak helyett beszélget velünk a nagy királyról a fenti emlékkönyv.

Az első két fejezet elmond az oknyomozó történelemből annyit, a mennyi szükséges a Hunyadi János és Mátyás korának a megértéséhez. Először a mai tudós mondja el röviden és talpraesetten a történetet; s nyomban megered a szó, folyik a Heltai krónikájának beszéde. Két külön kor történetírója kerül egymás mellé. Az utód tömött előadása mellett az előd szélesen áradozó dicsekedése egyaránt érdekes és tanulságos. Így pl. Heltai szokott bőbeszédűségével leírja Mátyás természetét is és megjegyzi, hogy melle nagyon is kiemelkedő vala. Ime egy adat, mely újítást állja a szoborra tett aprólékos kifogásoknak.

A következő fejezet: szép versek Hunyadi Jánosról és Mátyás királyról. A magyarázatot írta Kovács Dezső. Benne van a sorozatban Arany Jánosnak öt szép költeménye, Petőfi, Czuczor, Tóth K., Garay, Kazinczy, Szabolcska, Pósa, Jókai egy-egy verse s a pesti gyerekek éneke Mátyás királylyá választásáról. Látni való, hogy a Mátyásról s családjáról szóló költészetből nagyon keveset vett fel a szerkesztőség. De felvette a legszembeket, a legjellemzőbbeket. Ezért az emlékkönyv az ú. n. alkalmi albumoknál, emlékkönyveknél sokkal érdekesebb s marandóbb becsű. Hogy itt-ott magyarázatos megjegyzések vannak, senkit mosolyra ne indítson, mert ezek a jegyzetek nagyon is szükségesek és helyen valók. Világért sem tartoznak a szélteben elterjedt s ellaposódott „jegyzetek és magyarázatok“ közé.

A fenn szárnyaló költészet után Mátyás király jeles cselekedeteiről és elmés mondásairól olvasunk. Nagyrészt ismeretesekek, közszájon forognak. A bennük megnyilatkozó humor, életbölcseesség s lelemény, másrészt a közvetlenség annál inkább kivillan s megkap, minél tovább

olvasgatjuk a Heltai vagy Galeoti Marcio nyomán egybeállított anekdotákat. Van közöttük kevésbé ismert is. („Mátyás király árpát árúl“ és „Mátyás szavajárása“.)

Az emlékkönyv külső szerénysége gazdag tartalmat takar. A tartalom összeállítása a hivatott szerkesztők kiváló izléséről tesz újabb tanúságot. Mondják, hogy minden jó könyv alkalmoszerű s hogy az „alkalmi“ könyvek az alkalommal rendszerint elmúlnak. Ez a könyvecske alkalomra készült, de nem fog veszíteni elevenségéből. Túl éli az alkalmat tárgyánál, s az összeállításban érvényesült szerencsés izlésnél fogva is. Kolozsvár városa pedig újra jelét adta, a mit már a történelem folyamán annyiszor tett, nemes áldozatkészségének s a nagy király iránt való köteles lelkesedésének és hálájának.

Kristóf György.

A nagyváradai nyomdák.

A nagyváradai nyomdászati története. Irta: *Naményi Lajos* Budapest, 1902. N. Sr. 77. lap, fac-similékkel.

A vidéki magyar könyvnyomtatás története még nem keltett megérdemelt érdeklődést; bővebben csak *Ferenczi Zoltán* szólt a kolozsvári, *Berkeszi István* a temesvári sajtó multjáról. Annál szívesebben kell fogadnunk *Naményi* füzetét, melyben Miller Jakab (1803.), Németh János (1818.), Márki Sándor (1872.) és Romer Flóris (1879.) régibb adalékai után az eddiginél sokkal világosabb áttekintést nyújt a váradai sajtó munkásságáról.

Ez a sajtó 1565-ben kezdte meg működését, s így hazánkban 13 más műhely alapítása előzte meg. *Hoffhalter* Rafael, ki Bécsben 1555—62. közt 31 könyvet nyomtatott, hazánkban 1565—8. közt Debreczenben, Váradon és Gyulafehérvárott nyomtatott könyveket. Váradon 1565-ben nyomatta ki Jób könyvének fordítását Melius Juhász Pétertől és Szegedi énekes könyvének újabb kiadását. Halála (1568?) után fia Rudolf is folytatta vándorlásait; 38 ismert nyomtatványából Váradra 6 esik.

Mellözve az 1604. és 1609. évi váradai nyomtatványokról szóló bizonytalan adatokat, hosszú szünetelés után teljes erővel állította munkába a váradai sajtót 1640-ben *Szenczi Kertész* Ábrahám, az Elzevirek hú tanítványa, és húsz esztendőn át 110 művel gazdagította ottan az irodalmat. Megérdemelte 1648. decz 10. kelt címeres nemeslevelét, melyet először Naményi közöl (33—35. l.). Sz. Kertész Ábrahám leghatalmasabb műve Károlyi Gáspár magyar bibliája, melyet 1657-ben Váradon állítólag 10,000 példányban kezdett nyomtatni, s Várad capitulatiojában, 1660 (nem, mint a füzet 24. lapján sajtóhibából áll, 1667.) aug. 27. a készletet és sajtót biztosítani tudván, a következő évben Kolozsvárt fejezte be. Erdélyi (kolozsvári és nagyszombati) nyom-

tatványai közül 36 darabot ismerünk. Naményi szerint (30. l.) nem 1676-ban vagy éppen 1702-ben, hanem 1667. elején hunyt el. Nyomdakészletével Apafi Mihály fejedelem 1669-ben az enyedi és kolozsvári ref. kollegiumi nyomdákat alapította. Téves Naményinak az az állítása (32. l.), hogy az utóbb Kolozsvárt egyesített két nyomda csak 1693-ig működött volna; ekkor meghalt ugyan a nyomda vezetője, Veresegyházi István, de Tótfalusi Kis Miklós már a következő évben átvette, csakhamar pedig gyökeresen reformálta a nyomdát, mely sokféleképen átalakítva, egészen a XIX. század végéig működött.

Nagyvárad harmadik nyomdája, a r. kath. papnövelő intézeté, csak 1741-ben *gr. Csúky Miklós* püspök buzgóságából keletkezett s 63 esztendeig szorgalmasan működött. Naményi könyvének ez a fejezete (36—58. l.) jobbadán ismeretlen adatokat tartalmaz és nagy előnye, a mit szívesen vettünk volna a többi fejezetben is, hogy könyvészeti pontossággal állítja egybe a nyomtatványok jegyzékét. Az utolsó fejezetben, a biharvármegyei levéltár adatainak felhasználásával, a Máramarosi *Gottlieb* Antal nyomdájának alapításától (1804.) fogva 1900 ig eltelt időszakot ismerteti, különös érdekességgel ott, a hol *Szigethy* Mihály nyomdájának megalapításáról (1805.) szól. 1809—1874-ig *Tichyék* főlezernél több könyvet nyomtattak s ők indították meg 1862-ben az első nagyvárad lapot, a *Bihart*. 1868. óta, midőn Hügel Ottó kezdett működni, 6 nagyobb és több kisebb nyomda keletkezett Nagyváradon, mely ekként az irodalomnak egyik vidéki középpontja lett.

Naményi derék tanulmányát az érdeklődők figyelmébe ajánljuk.

Márki S.

Horvát történelmi repertorium.

A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából írta: *Margalits Ede*.
M. Tud. Akadémia kiadása. Bpest. 1902. II. k.

Margalits Repertoriumának nemrég megjelent második kötete a horvátoknak 1850-től 1899-ig a különböző folyóiratokban megjelent összes történelmi munkásságát foglalja magában, felölelve a történelem segédtudományaira vonatkozó termékeket is; az irodalomtörténetieket, nyelvészetieket, nyelvtörténetieket, néprajziakat csak röviden érinti; mintegy 1120 tanulmányt, értekezést többé-kevésbbé részletes kivonatban, vagy legalább is czímben, tartalmaz e kötet, bizonyosságul a szomszéd nép élénk irodalmi életének. Ezen ismertetések egyébiránt szellemre és irányra nézve hű reproductiói a horvát szerzőknek, s valóban be is kell ismernünk, hogy a Repertoriumnak csakis így van értelme.

A repertoriumot tartalmilag ismertetni hosszadalmas volna, de egy néhány kiválóbb értekezés felemlítését még sem hagyhatjuk figyelmen

kívül. Így Rački Ferencnek összefoglaló értekezését a horvát történetírás vázlatáról (1835–1885.), tehát Gáj Lajos föllépésétől, kinek hatása, mint ismeretes, 1850 ig nemcsak a politikában, hanem az irodalomban is észlelhető. Az 1850-ben megalakult „Délszláv történeti és régészeti társaság“ új korszakot jelez a horváth tudományosságban, a mennyiben ez az illyr ábrándok kultiválása helyett a szakzerű horvát történetírás számára a talajt előkészítette; vezéralakja Kukuljevics. Ez a kor már egy valóságos történetírói nemzedéket nevelt, mely az 1867-ben alapított „Délszláv tudományos és művészeti akadémia“ vezetése mellett érdemes és figyelembe veendő munkásságot fejtett ki. Nagyon becses többek között ugyancsak Račkitól: a középkori horvát és szerb történelem régibb forrásainak méltatása, melyben több krónikás mellett terjedelmesen foglalkozik Konstantinus Porphyrogenitusszal, ezzel a magyar szempontból is olyannyira fontos byzanci kútfővel, kinek több tévedését kimutatja, s bebizonyítja, hogy a császár jóléte-sültsége csak saját korára nézve kétségtelen, az előbbi századok történetére vonatkozólag óvatosság ajánlatos. Ki kell emelnünk azonfelül Vajnović tanulmányait Ragusa állam- s politikai szervezetről. Jagić és Daničić a régi horvát, bolgár és glagol irodalmi emlékekről számtalan jeles értekezést irtak; Novaković már inkább a régebbi szerb-szlovén irodalommal foglalkozik, bár ő az újabb szerb, bolgár irodalomnak is egyik legalaposabb ismerője. Kiváló történelmi nyelvész Miklóšić, míg Klaić a régi horvátok politikai történetének köréből irt számos becses tanulmányt; fontos pl. az az értekezése, melyben azt vitatja, hogy a mai polgári Horvátország (Zágráb, Körös és Varasdmegyék) a X. századtól fogva nem volt Magyarország része, mint azt Pesty Frigyes állította. Tkalčićnak: Mon. hist. episcopatus Zagrabensis cz. 2 kötetes kiadványa mindenki előtt ismeretes. Ez utóbbit különben a délszláv akadémia adta ki, melynek nagy érdemei vannak a történelmi források közzétételében. (Mon. spectantia historiam Slavorum meridionalium 18. kötet. Mon. historico-juridica 3 köt. etc.) És így tovább lehetne a különféle értekezéseket felemlíteni.

Annai bizonyos, hogy a M. Tud. Akadémia égető hiányt pótol e kiadvánnyal, melyben, önként következik, igen sok becses adat van hazánk történetére nézve is. Csupán csak az a megjegyzésünk, hogy — ámbár kitünő tárgy és névmutató zárja be a kötetet, — szerintünk ezélszerűbb lett volna, ha Margalits nem az egyes kiadványok és folyóiratok szerint ismereteti a horvát történeti irodalmat, hanem a tárgyak természete és összetartozása szerint csoportosítja.

L. I.

KÜLÖNFÉLÉK.

A hamburgi orientalista congressusról. A kolozsvári tud. egyetem bölcsészeti kara megbízásából résztvevén a 4 év előtt Rómában tartott XII-ik nemzetközi orientalista gyűlésen, mint az idei Hamburgban ülésezett XIII-adikon, a következőkben kívánok röviden beszámolni a congressus lefolyásáról s ottani működéséről.

A római congressuson a világ orientalistái 12 szakosztályba voltak beosztva s én akkor a 7-edik, vagyis a *középázsiai*nak voltam tagja s mint ilyen közkívánatra a bejelentett felolvasás helyett szabad előadást tartottam a cserkesz nemzet mivoltáról. A tárgy és annak történeti, néprajzi és nyelvészeti fejtegetése annyira új és meglepő volt, hogy a szakosztály egy tagja sem tudott hozzászólni.

A római congressus, a melyet orientalista szakismeret nélküli egyének csupa nemzetiségi politika színterévé akartak tenni, elhatározta volt, hogy ezentúl az orientalista congressuson se politikai, se vallási kérdések nem tárgyalhatók. Ugyanott ment határozatba az is, hogy az ok nélkül elválasztott *középázsiai szakosztály* a *keletázsiaival* egyesítendő s így minden agitatio nélkül érvényesült azon néprajzi és nyelvészeti irány, a melyet 25 év óta hazánkban egyedül követtem, a mely szerint Ázsia és Európa nem árya és nem sémi fajú népei, tehát a nagy turánság egyívé tartozónak veendő. Persze az idén is megpróbálták a *közép- és keletázsiai* szakosztályban egy külön osztályt, az uralaltajit teremteni és pedig olyanok, a kiknek szakmája minden egyéb, csak nem turáni. A helyett azonban a malay nyelvészetet csatolták oda, mint alosztályt.

E szerint a congressus 8 szakosztályra volt osztva, (1. árya nyelvészet, 2. indoíráni, 3. hátsóindiai, 4. közép- és kelet ázsiai, 5. sémi nyelvészet, 6. az iszlám-világ, 7. egyiptomi és afrikai nyelvészet, 8. kelet és nyugat kölesönös hatása).

E 8 szakosztály 5 munka napon át tartott 6 szakülést és 3 együttesülést.

A IV-edik vagyis a közép- és keletázsiai szakosztálynak második ülésén, szeptember 6-odikán délelőtt tartottam meg felolvasásomat a hunnok nemzetiségéről, kimutatva, hogy a hunnok nyelve s nemzetisége

se mongol, se töröktatár nem volt, hanem az éjszakkaukázusi adighe-kabard nemzetével azonos s hogy a competens történeti kútforrások szerint csupa rosszakaratú ráfogás az, a mit a történeti könyvekben láthatni a hunnok vadságáról és éktelenségéről. A tapsokkal fogadott felolvasásra Dr. H. Hirth, müncheni tanár reflectált, kijelentve, hogy ő is elfogadja álláspontomat kínai tanulmánya alapján, csak hogy az ujjur nép török nyelve miatt a hunn nemzet dynastiáját töröknek véli. Erre én azzal replikáztam, hogy az ujjur néptöredék későbbi török nyelvéből nem lehet a hunnok török nyelvüségére következtetni, mert az ujjurok, ha hunn fajuk voltak is, fölcserélhették a nehéz hunn nyelvet a könnyű török nyelvvvel, a mint ez megtörtént Kelet-Európa és Ázsia több népségével, a mely török nyelvüvé lett.

Még csak azt említem meg, hogy az utolsó együttesülésen az algiri kormány meghívása folytán a XIV. orientalista congressus négy év mulva Algir városában fog ülésezni. *Dr. Bálint Gábor.*

A hunyadmegyei régészeti társulat és múzeumáról. A gróf *Kuun Géza* elnöklete alatt működő hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat buzgalommal szolgálja a hazai történettudományt és régészetet, habár a társulat nem egy kipróbált munkását veszíté el az utóbbi évek alatt.

A társulat múzeuma már a megelőző években odáig gyarapodott, hogy az *Apulumból* (Gyulafehérvár) 1882. szerzett és *Germizáráról* (Algyógy) gróf *Kuun Kocsárd* által hagyományozott feliratok számára a megyeház főbejratánál kelle ideiglenes elhelyezést kieszközölni. A múzeum most már harmadik helyére költözött s az állami főreáliskola egyik földszintes épülete három szobáját foglalja el. Két szobában a feliratos és szobrászati művek, az alakulóban levő néprajzi osztálylyal, a harmadikban a kisebb *Mithratáblák* és a *téglabélyegek* foglalnak helyet. A *Téglás* Gábor által készített kalauz tájékoztatja úgy ezekről, mint a folyósokon levő feliratokról, bányász emlékekről az érdeklődőket.

Ez évben a Maros-Németi és Veczel közti *Miciaról* hat darab új feliratos emléket szereztünk s a temetkező hollétét pár kiásott *sarcophag* lefénnyképezésével is megállapították. Gyűjtést eszközöltünk *Ad Aquasról* és *Sarmizegetusában*, honnan egy Pallas Athenae szobor jutott birto-kunkba. Utóbbi helyen az amphitheatrumot a társulat megvásárolván, az útatások számára hozzáférhetőleg bekerítettük. *Tordosról* 15 drb XVI. századi németalföldi és német birodalmi ezüst garast szereztünk, *Rossu* János jegyző útján *Danulesdről* 1 dioritfejszét.

Becses aquisitionk az Érczhegység geologiai térképe, melyet *Vane* Ferencz mérnök által a bányatársulatok a párisi világkiállításra készítettek vala. A dévai *Várhegyen* útépítéssel kapcsolatos ásátások praehistoricus leleteinket gyarapíták. A középkori várfalak pusztulása ellen óvintézkedéseket tettünk. Már korábban megerősítetté *Hajduczky* József realisk. tanár a várudvarára nyíló kapu boltozatát. Fájdalom a

várkáporna Májás korabeli ajtó-szemöldöket időközben megsemmisíté az *emlék-rablók* vandalismusa. A vár tüzetes felvételét a műemlékek országos bizottsága, mérnökének, Müller Istvánnak tanácsai szerint fogja eszközölni Hajduczy József.

A társulat tevékenységének másik eredménye Hunyadmegye nemes családainak monographiája. Bevezető fejezete: „Hunyadmegye kihalt családairól“ 1—11. l. *Köváry* László, „Hunyadmegye legrégebbi tisztikaráról“ 12—23 l. dr. *Wertner* Mór, „A Hunyadiak őseiről“ 1—50. l. ugyancsak *Wertner* Mór tollából. Kiegészítésül szolgálnak e füzetek a *Király* Pál által már ezelőtt közrebocsátott *Dobay*-féle „Tisztesség oszlopá“-hoz.

A társulat Évkönyvének XIII. folyamából megjelent I. füzet tartalma: Elnöki megnyitó a társulat XXII. közgyűlésén dr. gróf *Kuan* Gézától. Hunyadmegye történetének *Téglás* Gábor által irt első kötetéről ismertetés, dr. *Márki* Sándor-tól; *Hunyadi* Mátyás király a monarchicus eszmében, dr. *Krenner* Miklóstól. És hivatalos jelentések. A társulat minden irányban nagyobb tevékenységet szándékozik kifejteni s legközelebb néprajzi osztályát is kiterjeszteni szándékozik, miután az idevaló érdekes népviseletet is pusztítja már a divatos gyári termékek rohamos terjedése.

A társulat felolvasásaival a szabad lyceum üdvös feladatait is híven szolgálja.

Téglás Gábor.

Történelmi tanulmányi kirándulások.

A kolozsvári tudomány egyetem történet hallgatói igen kellemes, tapasztalatokban gazdag két kirándulást tettek *S:ádeczky* Lajos dr. egyet. tanár vezetése alatt október hó 21—22. Nagy-Enyed és Gyula-Fehérvár vidékére s folyó hó 2-án Bánffy-Hunyadra és Egeresre. Amaz historiai, emez inkább enhnographiai kirándulás volt; mindkettő hasznos és tanulságos a történelemmel foglalkozókra, mert a csaták, kiváló események, műemlékek helyszínén való tanulmányozása minden historikusnak szükséges.

A historiai tanulmányútnak első állomása Maros-Décese volt, a honnan a miriszlói csataterre gyalogoltak, oda, a hol 1600. szept. 17—18-án oly fényes diadalt aratott Básta, a magyar hadak vezére, Mihály oláh vajda seregén. A csatározást Mihály vajda kezdte meg, ki seregét Enyedtől nem messze, a Tinódi-réten állította fel, míg Básta Miriszló alatt állapodott meg. A vajdát e helyen megtámadni bajosan lehetett, mert a Maros, az oldalt húzódo hegyek s a hegyekről a Marosba lefolyó Lapád patak erős állást biztosított számára. Ezért Básta cselhez folyamodott, mely nagyszerűen sikerült. Menekülést színelve, visszavonulást parancsolt s felgyújtatta Miriszlót s Maros-Décese felé vonult. A vajda állását elhagyva, követte Bástát, de nem sokáig, mert ez visszafordulva, szép csatarendbe állította fel sere-

gét. Básta 12 ezer gyalogból s 6 ezer lovasból álló csapata rövid harc után fényes győzelmet aratott a vajda 32 ezer főnyi seregén. A kozákok nagy része a Marosba fuladt, a vajda pedig látva a veszteséget, Gyula-Fehérvár felé menekült. A fényes győzelmet a Miriszló régi helyén álló emlékoszlop hirdeti, melyet az Alsó-Fehérmegyei történelmi társulat állíttatott és a melyet a f. é. szept. 18-án lepleztek le. A szép emlékoszlop megnézése után a kirándulók Euyed felé indultak, a hol a collegium tanárai fogadták a kirándulókat. A sétaterén felállított diák-emléknél megállva, Váró Ferencz enyedi főgym. tanár megmagyarázta a Rákóczi-forradalom alatt 1704-ben elesett kuruczdiákok hősi halálát s az emlék történetét. Majd megnézték a collegiumot, a híres Bethlen-könyvtárt, a szép templomot, s az eperjesi Rákóczi-ház stíljében épült megyeházát.

Nagy-Egyedről Gyulafehérvárra mentek a kirándulók, a hol dr. Kórody és dr. Cserny kalauzolására mellett megtekintették a székesegyházat, annak műemlékeit, Hunyadi János, s a másik János, László, valamint Izabella és János Zsigmond, az utolsó nemzeti király szarkophágját. Majd a híres könyvtárt, melynek egyik legkiválóbb kincse a „Gyulafehérvári glossák“ egy codexben, valamint a „Codex aureus.“ A csillag-vizsgáló toronyból a festői vidéket, a kanyargó Marossal s a szt. imrei esatateret nézték meg, hol Hunyadi János ügyes taktikájával oly fényes diadalt aratott Mező bég seregén 1442. A gazdag zsákmányból három templomot emelt győzelme vidékén, s a gyulafehérvári templomot is restauráltatta. Végül a római telep ásatásának szép eredményét megnézve, visszatértek tudásban, tapasztalatokban gazdagodva.

Az első kirándulás sikere után a tudásvágy fokozódván, csakhamar létrehozta a második tanulmányútát is. Ennek érdekességét az fokozza, hogy a történet hallgatókon s a vendégeken kívül, diák-kisasszonyok is résztvettek a kirándulásban. Bánffy-Hunyad, a népviselet s a kalotaszegi varottas megszélesítése képezte a kirándulás ézeljét. A templomba gyülekező lányok, menyecskek ruházata festői látványt nyújtott. A ref. templom megtekintése után Baresay Domokos szíves kalauzolásával a szép kastélyt, a parkot s benne azt a hatalmas fenyőfát nézték meg, mely alatt a szászfenesi esatából menekülő Rákóczy György — a hagyomány szerint — megpihent. A házi úr szíves meghívására a gazdagon terített asztalokhoz ült a kiránduló csapat s háláját és szíves köszönetét kifejezve, a „fejedelem“-tól a kalotaszegi varottas „fejedelemasszony“-ához, Gyarmathy Zsigáné úrnőhöz mentek tisztelegni, hol alkalmuk volt a szebbnél-szebb varottas munkákban gyönyörködni. Ebéd után Egeresen a Báthory István által a máig is olvasható kapu felírás szerint 1572-ben épített és 1596 óta Bocskay István birtokában volt u. n. *Bocskay-kastélyt* tekintették meg, melynek jelenlegi tulajdonosa (ifj. Fekete János) szíves vendégszeretettel fogadta a társaságot. A kirándulók a legkellemesebb emlékekkel gondolnak vissza a sikerült kirándulásokra.

Banczik Samu.

A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűteménye V. kötete első fele jelent meg nem rég dr. *Kolosvári* Sándor és dr. *Óvári* Kelemen szerkesztésében a M. Tud. Akadémia kiadásában, mely a Dunántúli törvényhatóságok jogszabályait tartalmazza, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátva. (Budapest, 1902. 8-adrét, LXIV. és 704 l. Ára 12 korona)

Magyarországi tanulók külföldön. IV. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig, közli dr. *Schrauf* Károly bécsi egyetemi levéltárnok, (Budapest, kiadja a M. T. Akadémia, 1902. 8-adrét. XCIV és 544 l. Ára 12 korona.) cz. mű jelent meg e napokban, mely beható ismertetés után a bécsi egyetem magyar nemzetéhez („*natio Hungarica*“) tartozó tanulók rendszabályait és névsorát közli a jelzett évekből.

Emlékeszéd Szilágyi Sándor felett jelent meg *Fraknói* Vilmostól, a M. T. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott Emlékeszédék sorozatában (Budapest, 1902. 39 l. Ára 2 korona), melyben az író kegyelettel méltatja az elhunyt nagyérdemű történetíró munkássága eredményeit és hatását történetírásunkra. Szilágyi Sándor irodalmi munkássága (1842—1899.) gazdag sorozata csatlakozik hozzá függelékül dr. *Décsi* Lajos összeállításában (40—106 l.).

Salamon Ferencz nagynevű történetíróknak a M. Történelmi Társulat szobrot emeltetett Budapesten a Széchenyi-szobor kertjében. A mellszobor ünnepélyes leleplezése nov. 9-én történt kegyeletes ünneppiséggel. Az Erdélyi Múzeum-Egylet a kolozsvári botanikus kert virágaiból kötött koszorút a szoborra „Erdély nagy szülöttének“. Egyetemünk is küldött koszorút s a bölcsészeti kar is képviseltette magát, a hazai történelem tanára (Szádeczky L.) által, a ki Salamonnak tanítványa volt.

Fadrusz Jánost, a kolozsvári Mátyás-szobor genialis mesterét, a kolozsvári Ferencz-József tud. egyetem bölcsészeti kara f. é. okt. 31-én tartott ülésén egyhangulag tiszteletbeli doktorrá választotta a művészet terén szerzett kiváló érdemeiért.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M. E. böleület-, nyelv- és történettudományi szakosztálya f. é. okt. hó 31-én felolvasó ülést tartott dr. *Szamosi* János elnöklete alatt.

1. *Dr. Széchy* Károly mutatta be volt tanítványának dr. *Rencz* János pozsonyi főgymn. tanárnak értekezését „Petőfi költészetéről“, melynek első része jelen füzetünkben olvatható.

2. *Orosz* Endre tett előleges jelentést húsz eddig ismeretlen ősemberi telepről Erdély területén, melyeket ő kutatott fel. Közleménye az Erdélyi Múzeum legközelebbi füzetében fog megjelenni.

3. Új tagúl felvétellett *Banczik* Samu tanárjelölt Kolozsvárt 1902-re (aj. a titkár).